Praktični alati za implementacione partnere

unicef
za svako dete

Identifikacija, konsultacije i odgovor na potrebe devojčica, dečaka i mladih sa smetnjama u razvoju i invaliditetom i njihovih porodica

Izdavač
UNICEF u Srbiji

Za izdavača
Kristina de Brojn, direktorka

Lektura
Biljana Đorđević

Dizajn
Rastko Toholj

ISBN 978-86-80902-93-7

Objavljeno u novembru 2026.

Praktični alati za implementacione partnere

Identifikacija, konsultacije i odgovor na potrebe devojčica, dečaka i mladih sa smetnjama u razvoju i invaliditetom i njihovih porodica

Sadržaj

Pregled 4

Koraci koje treba preduzeti kako bi usluge i prostorije bile inkluzivne i pristupačne 5

Definicija invaliditeta i upotreba ispravne terminologije 9

Koristite definiciju invaliditeta baziranu na socijalnom modelu zasnovanom na ljudskim pravima 10
Korišćenje jezika baziranog na socijalnom modelu zasnovanom na ljudskim pravima 13
Identifikacija potreba i funkcionisanje 14

Kako sprovoditi konsultacije (prikupljanje kvalitativnih podataka) 19

Rane intervencije 25

Uloga organizacija 27

Inkluzivno obrazovanje 29

Interresorna komisija 30
Asistivne tehnologije 31
Resurs centri 32

Pristupačnost 35

Pristupačnost prostorija 36
Pristupačni i inkluzivni sastanci, događaji i materijali 37
Pristupačnost internet stranica 38

Prilozi 41

Prilog 1: Dodatni resursi 42
Prilog 2: Modul za funkcionisanje deteta UNICEF-a / Vašingtonske grupe 48
Prilog 3: Organizacije osoba sa invaliditetom 51
Prilog 4: Kontrolna lista za samoprocenu 58
Prilog 5: Saveti za komunikaciju sa devojčicama, dečacima i mladima sa smetnjama u razvoju i invaliditetom 66

Pregled

Ovaj alat objedinjuje relevantne praktične alate za implementacione partnere za identifikaciju, konsultacije i odgovor na potrebe devojčica, dečaka i mladih sa smetnjama u razvoju i invaliditetom i njihovih porodica u njihovim zajednicama, u razvojnim kontekstima i vanrednim situacijama. Oslanja se na postojeće smernice za uključivanje dece sa smetnjama u razvoju i invaliditetom u humanitarne aktivnosti. Sadrži korake potrebne da se usluge i prostorije učine inkluzivnim i pristupačnim, te nudi alate za identifikovanje smetnji i invaliditeta i savete o tome kako se konsultovati i komunicirati sa decom i odraslima sa smetnjama u razvoju i invaliditetom. Alat takođe sadrži kontrolnu listu za pristupačnost prostorija i savete o tome kako sastanke/događaje, materijale i internet stranice učiniti pristupačnim i inkluzivnim.

U Prilogu ćete pronaći tabelu sa resursima pomenutim u narativnom delu, kao i dodatne resurse koji će osigurati da humanitarne aktivnosti uključuju osobe sa smetnjama u razvoju i invaliditetom i budu rodno odgovorne. Za svaki resurs je dat URL. Prilozi dodatno sadrže skup pitanja Modula za funkcionisanje deteta UNICEF-a / Vašingtonske grupe na engleskom i srpskom jeziku, tabelu sa relevantnim organizacijama osoba sa invaliditetom, sveobuhvatnu kontrolnu listu za pristupačnost i savete za komunikaciju sa devojčicama, dečacima i mladima sa smetnjama u razvoju i invaliditetom.

© UNICEF Srbija/Pančić

Koraci koje treba preduzeti kako bi usluge i prostorije bile inkluzivne i pristupačne

<u>Opšta</u> razmatranja o uključivanju devojčica i dečaka sa smetnjama u razvoju i invaliditetom u razvoj, pripravnost, odgovor, oporavak i obnovu:

- Da li procene potreba, obrasci za upućivanje i alati za praćenje i izveštavanje identifikuju potrebe dece sa smetnjama u razvoju i invaliditetom i razvrstavaju podatke po uzrastu, rodu i invaliditetu?
- Da li su potrebe osoba različitih rodnih pripadnosti uzete u obzir pri razvoju usluga, npr. inkluzivnih usluga vodosnabdevanja i kanalizacije, usluga povezanih sa rodno zasnovanim nasiljem i seksualnim zlostavljanjem?
- Da li su uzete u obzir potrebe dečaka i devojčica sa različitim oblicima smetnji u razvoju i invaliditeta (npr. oni sa ograničenim pokretima u gornjem delu tela i rukama mogu imati poteškoća sa postavljanjem higijenskih proizvoda u pravilan položaj, oni sa smetnjama sa vidom (slepi ili slabovidi) mogu se suočiti sa izazovima ne znajući da li su se u potpunosti očistili, a devojčicama sa intelektualnim i razvojnim teškoćama može biti potrebna posebno prilagođena podrška kako bi naučile o vođenju menstrualne higijene)?
- Da li su deca izbeglice, tražioci azila i migranti uključeni u nacionalni obrazovni i zdravstveni sistem?
- Da li su organizacije sa iskustvom u vezi sa pitanjima roda i invaliditeta, poput relevantnih državnih organa, nevladinih organizacija (naročito organizacija osoba sa invaliditetom — videti spisak organizacija u Prilogu) bile uključene u prikupljanje podataka i procenu potreba?
- Da li su deca/osobe sa smetnjama u razvoju i invaliditetom učestvovale u razvoju usluga/materijala/obuka?
- Da li su osoblje, volonteri i drugi prošli obuku o inkluziji devojčica i dečaka sa smetnjama u razvoju i invaliditetom (npr. kako da intervencije budu inkluzivne, na koji način komunicirati i prilagođavati informacije)?
- Da li se komunikacija izrađuje u pristupačnim formatima (npr. da li su materijali dostupni u najmanje dva formata, poput štampanog i audio formata)? Da li su informacije o azilnom postupku dostupne u pristupačnim formatima? Da li su komunikacijama obuhvaćene različite potrebe i položaji devojčica i dečaka sa smetnjama u razvoju i invaliditetom?
- Da li su devojčice i dečaci sa smetnjama u razvoju i invaliditetom vidljivi u materijalima za komunikaciju (npr. da li su fotografije dece sa smetnjama u razvoju i invaliditetom uključene u materijale)?
- Da li su prostori poput prihvatnih centara, dečijih kutaka ili škola pristupačni? Da li su sprovedene provere pristupačnosti prostorija/objekata u kojima se pružaju usluge / sprovode programi?

- Da li su vođenje slučajeva, spajanje porodica i usluge psihosocijalne podrške inkluzivni u pogledu dece sa smetnjama u razvoju i invaliditetom i specifičnih ranjivosti devojčica i žena sa smetnjama u razvoju i invaliditetom?
- Da li su finansijski i ljudski resursi ili usluge u zajednici predviđeni sektorskim ili nacionalnim akcionim planom za inkluziju dece i mladih sa smetnjama u razvoju i invaliditetom? Da li implementacioni partner zna za te resurse i ima pristup njima (uglavnom za razvojni kontekst)?

<u>Dodatna</u> razmatranja o uključivanju devojčica i dečaka sa smetnjama u razvoju i invaliditetom u pripravnost:

- Da li su pitanja u vezi sa devojčicama i dečacima sa smetnjama u razvoju i invaliditetom uključena u planove za pripravnost u vanrednim situacijama?
- Da li je određen budžet za usluge i potrepštine koje zadovoljavaju potrebe dece sa smetnjama u razvoju i invaliditetom (npr. pristupačni format za lako čitanje, znakovni jezik, prevoz)?
- Da li su u planovima snabdevanja uzeti u obzir proizvodi koji su relevantni za decu sa smetnjama u razvoju i invaliditetom (npr. asistivni uređaji, inkluzivni kompleti za hitne slučajeve, držači za pomoć pri korišćenju toaleta, prostorije za vođenje menstrualne higijene)?
- Da li intervencije u oblasti pripravnosti uključuju decu sa smetnjama u razvoju i invaliditetom (napravljene su i sprovode se tako da imaju u vidu devojčice i dečake sa smetnjama u razvoju i invaliditetom, npr. vežbe pripravnosti za vanredne situacije, sistem ranog upozorenja)?
- Da li je pristupačnost za osobe sa invaliditetom kriterijum za identifikaciju i odabir objekata u vezi sa vanrednim situacijama (npr. evakuacioni centri, dečiji kuci, informativne službe)?

<u>Dodatna</u> razmatranja o uključivanju devojčica i dečaka sa smetnjama u razvoju i invaliditetom u odgovor i rani oporavak:

- Da li praćenje, izveštavanje i evaluacije u vezi sa humanitarnim aktivnostima (izveštaji o situaciji, pregledi, praćenje i evaluacije u stvarnom vremenu, zajedničke evaluacije) obuhvataju informacije o pristupu humanitarnim uslugama i izazovima, te obuhvataju različite situacije koje doživljavaju devojčice i dečaci sa smetnjama u razvoju i invaliditetom?
- Da li su devojčice i dečaci sa smetnjama u razvoju i invaliditetom i njihove porodice, organizacije osoba sa invaliditetom i organizacije koje predstavljaju ljude različitih rodnih pripadnosti i invaliditeta uključeni u konsultacije sa pogođenim populacijama? (Videti spisak organizacija u Prilogu.)

- Da li osobe sa invaliditetom mogu da pristupe humanitarnoj infrastrukturi i objektima i koriste ih? Da li postoje starosne ili rodne prepreke za pristup?
- Da li devojčice i dečaci sa smetnjama u razvoju i invaliditetom koriste specijalizovane usluge (npr. terapija, rehabilitacija, asistivni uređaji, hitna ili korektivna hirurgija)?
- Da li je osoblje koje pruža specijalizovane usluge obučeno za zadovoljavanje različitih potreba devojčica i dečaka sa smetnjama u razvoju i invaliditetom?
- Da li su devojčice i dečaci sa smetnjama u razvoju i invaliditetom vidljivi i da li su njihovi problemi i potrebe istaknuti u dokumentima za prikupljanje sredstava (npr. hitni pozivi za pomoć, brošure, predlozi)?
- Da li postoji dostupna procena za razumevanje stavova prema deci sa smetnjama u razvoju i invaliditetom u ovoj zajednici/državi[1]?

<u>Dodatna</u> razmatranja o uključivanju devojčica i dečaka sa smetnjama u razvoju i invaliditetom u oporavak i obnovu:

- Da li je saradnja sa ministarstvima i organima koji pružaju usluge deci sa smetnjama u razvoju i invaliditetom dugoročno održiva? Da li postoje hitne intervencije za decu sa smetnjama u razvoju i invaliditetom koje su koordinirane i povezane sa nacionalnim sistemima?
- Da li su podaci razvrstani po uzrastu, rodu i invaliditetu integrisani u nacionalne informacione sisteme (npr. zdravstvene informacione sisteme, informacione sisteme za upravljanje obrazovanjem, informacione sisteme za upravljanje dečijom zaštitom)?
- Da li aktivnosti u kojima se obrađuju izvučene pouke uključuju dobre prakse i izazove povezane sa inkluzijom dece sa smetnjama u razvoju i invaliditetom?
- Da li se u okviru napora za oporavak i obnovu konsultuju devojčice i dečaci sa smetnjama u razvoju i invaliditetom, njihove porodice i organizacije osoba sa invaliditetom (uključujući ženske organizacije ako postoje)?

1 Primeri pitanja i struktura za Studije znanja, stavova i praksi dostupni su u Modulu 1 UNICEF-ovog seta alata za odgovor na stigmu i diskriminaciju dece i odraslih sa smetnjama u razvoju i invaliditetom: https://www.sbcguidance.org/sites/default/files/2024-04/module%201.pdf

Definicija invaliditeta i upotreba ispravne terminologije

© UNICEF Srbija/Szabo

Koristite definiciju invaliditeta baziranu na socijalnom modelu zasnovanom na ljudskim pravima

Postoji međunarodni konsenzus da se koristi šira definicija invaliditeta iz člana 1 Konvencije o pravima osoba sa invaliditetom:

Konvencija o pravima osoba sa invaliditetom, član 1

„Osobe sa invaliditetom uključuju one koji imaju dugoročna fizička, mentalna, intelektualna ili čulna oštećenja koja u interakciji sa raznim barijerama mogu ometati njihovo puno i efikasno učešće u društvu na jednakoj osnovi sa drugima."

Ova definicija se bazira na socijalnom modelu zasnovanom na ljudskim pravima.

Važnost korišćenja socijalnog modela invaliditeta umesto medicinskog ili milosrdnog modela

U proteklih 20 godina došlo je do promene paradigme sa medicinskog na socijalni model u kojem se invaliditet posmatra kao širi društveni konstrukt. Različiti modeli se mogu definisati na sledeći način:

- **Socijalni model zasnovan na ljudskim pravima** prepoznaje invaliditet kao društveni konstrukt prouzrokovan neprilagođenim društvenim okruženjima izazvanim barijerama u okruženju, stavovima i institucijama. Invaliditet je deo ljudske raznolikosti i moramo mu se prilagoditi tako što ćemo identifikovati i ukloniti barijere i sprečiti njihovo stvaranje — što ima za cilj transformisanje sistema da budu inkluzivni za sve. Socijalni model zahteva odgovor od pojedinaca, porodica, zajednica, organizacija i vlada kako bi se uklonile barijere i uključile osobe sa invaliditetom. On je zasnovan na ljudskim pravima, principima ravnopravnosti i nediskriminacije, učešća i odgovornosti.
- **Medicinski model** posmatra invaliditet kao osobinu osoba sa invaliditetom koja je izazvana bolestima, povredom ili zdravstvenim stanjem. On zahteva medicinsko ili specijalizovano lečenje kako bi se problem „ispravio ili popravio" sa ciljem integracije osoba sa invaliditetom u postojeće strukture. Ovaj model se više ne smatra prikladnim i nije u skladu sa pristupom zasnovanom na pravima.
- **Milosrdni model** posmatra invaliditet kao nešto što je nesrećan slučaj ili što zaslužuje sažaljenje ili milosrđe. On poziva ljude da udele milostinju i pomoć osobama sa invaliditetom jer su one manje sposobne da doprinesu društvu i budu aktivni i ravnopravni građani i građanke. Ovaj model se više ne smatra prikladnim i nije u skladu sa pristupom zasnovanom na pravima.

Medicinski i milosrdni modeli se **ne preporučuju** kao modeli pristupa invaliditetu jer ne prepoznaju kapacitet, snage i prava osoba sa invaliditetom. Ti modeli vide osobu sa invaliditetom kao „problem" koji treba popraviti kroz medicinu ili milosrđe.

Medicinski/milosrdni model	Socijalni model zasnovan na ljudskim pravima
Stavovi	**Stavovi**
Osobe sa invaliditetom su problem — one su „bolesne" i potrebno je da ih izleče lekari.	Osobe sa invaliditetom NISU problem. Problem su pravne i fizičke barijere, barijere koje se odnose na informacije i stavove koje je kreiralo društvo.
Osobe sa invaliditetom će uvek zavisiti od drugih.	Ako se barijere uklone, osobe sa invaliditetom imaju prava i u potpunosti su sposobne da vode nezavisne živote i budu u uključene u društvo kao ravnopravni učesnici.
Osobe sa invaliditetom su „abnormalne".	Invaliditet je deo ljudske raznolikosti.
Prilagođavanje ili socijalna podrška predstavljaju „uslugu" na kojoj bi osobe sa invaliditetom trebalo da budu zahvalne.	Uklanjanje barijera, prilagođavanje i socijalna podrška ne predstavljaju „uslugu". Od suštinskog su značaja za puno uživanje ljudskih prava od strane osoba sa invaliditetom.
Posledice	**Posledice**
Nedostatak društvene svesti i posvećenosti uklanjanju barijera.	Društvena svest o uklanjanju barijera i smislena posvećenost tom cilju.
Kršenje autonomije osoba sa invaliditetom, dok medicinski radnici i drugi deluju kao primarni donosioci odluka.	Poštovanje autonomije osoba sa invaliditetom.
Osobe sa invaliditetom se tretiraju kao pasivni primaoci milosrđa i lečenja, a ne kao aktivni uživaoci ljudskih prava.	Osobe sa invaliditetom postaju aktivni uživaoci svojih ljudskih prava.

Osobe sa invaliditetom postaju trajno zavisne od drugih, marginalizovane iz društva, uskraćene za uživanje svojih ljudskih prava.	Osobe sa invaliditetom postaju osnaženi ravnopravni učesnici u društvu i članovi svojih zajednica.
Negativna stereotipizacija, stigmatizacija i diskriminacija osoba sa invaliditetom, što dovodi do isključenja i marginalizacije.	Osobe sa invaliditetom se tretiraju kao ravnopravni učesnici u društvu.
Opcije za pristupačnost i inkluzivne usluge koriste samo osobama sa invaliditetom.	Opcije za pristupačnost i inkluzivne usluge koriste celom društvu kako bi ono bilo održivo i inkluzivno.

Barijere u okruženju, institucijama i stavovima često ograničavaju ravnopravan pristup uslugama i podrški, na šta se dodatno mogu nadovezati drugi faktori poput siromaštva, roda, starosti, etničke i rasne pripadnosti i seksualnog opredeljenja.

- **Barijere u okruženju** uključuju fizičke barijere u prirodnom i izgrađenom okruženju, kao i nepristupačne komunikacijske sisteme, što dovodi do ograničenja u pogledu ravnopravnog pristupa uslugama, objektima i učešću.
- **Institucionalne barijere** uključuju zakone, politike, prakse i postupke koji diskriminišu osobe sa invaliditetom ili se neadekvatno bave njihovim potrebama što rezultira daljim isključivanjem.
- **Barijere u pogledu stavova** uključuju negativna uverenja, stigmu i diskriminatorne stavove i postupke koji utiču na dostojanstvo osoba sa invaliditetom i predstavljaju neke od najznačajnijih prepreka u postizanju socijalne inkluzije. Česte su i kod pojedinaca i u društvu uopšte, i među državnim službenicima, javnim zvaničnicima, pripadnicima organa za sprovođenje zakona, itd., i mogu negativno uticati na ishode postupaka, na primer, policijski službenici/sudije mogu biti skloni tome da ne veruju ženama sa psihosocijalnim smetnjama kada prijavljuju da su bile žrtve seksualnog uznemiravanja, silovanja i nasilja.

Korišćenje jezika baziranog na socijalnom modelu zasnovanom na ljudskim pravima

Kao što je već objašnjeno, socijalni model zasnovan na ljudskim pravima vidi invaliditet kao interakciju između teškoća i barijera u društvu i prepoznaje činjenicu da su inkluzija i učešće ljudska prava. Prema ovom pristupu, do invaliditeta dolazi kada društvo nije pristupačno i inkluzivno za raznolikost ljudi. Zato koristimo jezičke formulacije koje stavljaju osobu na prvo mesto kada pričamo o devojčicama, dečacima i osobama sa smetnjama u razvoju i invaliditetom i izbegavamo opise i izraze sa negativnom konotacijom.

Preporučene jezičke formulacije

- Koristite jezičke formulacije koje stavljaju osobu na prvo mesto, poput „deca sa smetnjama u razvoju i invaliditetom" i „osobe sa invaliditetom". To je jezik Konvencije o pravima osoba sa invaliditetom i međunarodno prihvaćeni jezik. Ne koristite izraze kao što su „invalidno dete" ili „slepa devojčica" jer oni ne stavljaju osobu na prvo mesto.
- Ne koristite izraze „sa različitim sposobnostima", „deca svih sposobnosti", „deca sa kapacitetima" jer se ti izrazi ne razumeju dobro i mogu da zbune.
- Ne koristite izraze koji imaju negativnu konotaciju, poput „patiti", „pati", „žrtva" ili „hendikepirani". Recite da neko „koristi kolica", umesto da je „vezan za kolica".
- Koristite izraz „osobe bez invaliditeta", a ne „normalne" ili „obične" osobe ili „osobe koje nisu invalidi" ili „njihovi vršnjaci koji nisu invalidi".
- Nemojte koristiti izraz „posebne potrebe" jer se može smatrati da dovodi do isključivanja (dihotomija „mi naspram njih"). Opisivanje potreba dece sa smetnjama u razvoju i invaliditetom kao „posebnih potreba" može podstaći percepciju da inkluzija nije moguća, dok je zapravo inkluzija pravo svakog deteta.
- Ne koristite akronime, poput DSI, OSI. Zbog dugotrajne stigmatizacije i diskriminacije sa kojima su suočena deca i odrasli sa invaliditetom, oni preferiraju da ih ljudi nazivaju deca ili osobe, a korišćenje skraćenica im to uskraćuje.
- Koristite odgovarajuću terminologiju za različite vrste invaliditeta i smetnji: fizički, oštećenje vida, sluha, intelektualne i psihosocijalne smetnje.
- Kada razgovarate o deci sa intelektualnim smetnjama, nemojte koristiti zastarele medicinske izraze kao što je „mentalna retardacija". Koristite izraz „deca sa intelektualnim smetnjama".

- Kada razgovarate o deci sa problemima sa mentalnim zdravljem, nemojte koristiti izraze sa negativnim konotacijama kao što su „poremećaji" ili „mentalni invaliditet". Izraz koji se preferira kada se opisuju osobe sa problemima sa mentalnim zdravljem je „osobe sa psihosocijalnim smetnjama". Izraz „psihosocijalne smetnje" je baziran na socijalnom modelu zasnovanom na ljudskim pravima. Termin „psihosocijalne" prepoznaje činjenicu da je iskustvo osoba sa problemima sa mentalnim zdravljem rezultat njihove interakcije sa barijerama u društvu.

Identifikacija potreba i funkcionisanje

Invaliditet nije jednostavna dihotomija sa odgovorima da ili ne. Dok neke manifestacije mogu biti jasno uočljive, druge su manje vidljive i prepoznatljive. Istovremeno, neke teškoće mogu proisteći iz privremenih stanja, kao što su bolest ili povreda, dok druge mogu biti rezultat ličnih ili društvenih uslova ili deprivacija ili onih iz okruženja (kao što su siromaštvo, posledice ličnog gubitka, izloženost traumi, itd.).

Stoga je od ključne važnosti da se deca i mladi ne klasifikuju površno kao oni sa ili bez smetnji u razvoju ili invaliditeta, već da se identifikuju i da se odgovori na njihove različite potrebe, koje mogu, ali i ne moraju proisteći iz invaliditeta.

Konvencija UN o pravima osoba sa invaliditetom je ključna osnova za identifikaciju osoba sa invaliditetom jer ona određuje informacije potrebne da se utvrdi:

- Da li postoje fizičke, mentalne, intelektualne ili senzorne teškoće?
- Da li su one dugoročne?
- Da li postoje barijere koje sprečavaju inkluziju i učešće osoba sa identifikovanim teškoćama?

Potrebne informacije mogu da se dobiju putem:

- razgovora sa korisnicima;
- opservacije;
- svakodnevne interakcije i komunikacije sa korisnicima.

Zaposleni u organizaciji treba da posmatraju i budu osetljivi na funkcionisanje korisnika/ca, jer je to takođe način za prikupljanje informacija o mogućim oblicima invaliditeta. Zaposleni u organizaciji mogu postaviti **sebi** sledeća pitanja:

- Da li korisnik/ca koristi pomagala za kretanje ili bilo kakva druga pomagala za osobe sa invaliditetom ili asistivne tehnologije?
- Da li prepoznajem da korisnik/ca ima teškoće sa vidom, sluhom ili govorom?
- Da li prepoznajem da korisnik/ca ima teškoće sa kretanjem, promenom položaja, sedenjem, ležanjem, rukovanjem predmetima ili u bilo kojoj drugoj interakciji sa prostorom?
- Da li prepoznajem da korisnik/ca ima teškoće u shvatanju, razumevanju, pamćenju ili koncentraciji?
- Da li prepoznajem da korisnik/ca ima teškoće u učenju?

Međutim, same opservacije ne bi trebalo da postanu osnov za pretpostavku ili zaključak da je korisnik/ca osoba sa invaliditetom. One bi pre trebalo da budu osnov za razgovor sa korisnikom/com ili njegovim/njenim roditeljima/starateljima, što može pružiti dodatne informacije o tome da li je korisnik/ca osoba sa invaliditetom, ili o njegovim/njenim potrebama koje proizlaze iz privremenih okolnosti.

Osobe sa oštećenjem vida mogu imati širok spektar funkcionalnih teškoća, uključujući slepilo, slabovidost, teškoće sa vidom tokom dana ili noći, na blizinu ili daljinu, na jednom ili oba oka ili u perifernom vidnom polju. Osoba može imati teškoće u uočavanju udaljenih ili bliskih predmeta, noću, pri jakom ili difuznom svetlu, ili pri čitanju teksta na telefonu, u knjizi ili bilo kog štampanog ili digitalnog teksta. Neki pojedinci mogu koristiti asistivna pomagala, kao što su naočare, uveličavajuća stakla ili Brajevo pismo, dok drugi to ne koriste.

Važno je izbegavati pretpostavke — na primer, da osoba koja ne koristi pomagala za vid nema oštećenje vida ili da osoba koja koristi takva pomagala ne doživljava invaliditet. Da bi se izbegla pogrešna tumačenja, oštećenja vida treba razumeti u kontekstu društva i okruženja koji može omogućiti ili otežati puno učešće osobe.

Osobe sa oštećenjem sluha mogu imati potpuni ili delimični gubitak sluha, smanjen sluh na jednom ili oba uha ili poteškoće u razlikovanju zvukova koji dolaze iz različitih izvora. Osoba može koristiti slušni aparat (koji služi za pojačavanje zvuka kako bi ga osoba sa oslabljenim sluhom mogla čuti) ili kohlearni implant (koji nije vidljiv spolja i služi za direktnu stimulaciju slušnog nerva). Osoba može nadomeštati gubitak sluha čitanjem sa usana ili korišćenjem znakovnog jezika. Oštećenja sluha utiču na razgovore i svakodnevne interakcije — na primer, može postojati česta potreba za ponavljanjem izrečenog, potreba da se govori glasnije, pogrešno razumevanje izrečenog, izostanak odgovora na pitanja, poteškoće u govoru ili pogrešno tumačenje zvukova. Postoji razlika u tome kako osobe čuju u tihim i u bučnim okruženjima. Teškoće sa sluhom u manje bučnom okruženju mogu ukazivati na oštećenje sluha. U društvenom kontekstu, oštećenja sluha treba razumeti kao barijere u komunikaciji i pristupu informacijama.

Osobe sa fizičkim invaliditetom mogu imati širok spektar teškoća povezanih sa kretanjem, sedenjem, stajanjem, zauzimanjem i promenom položaja, kao i teškoće u manipulisanju predmetima (hvatanje, prihvatanje, podizanje, rukovanje, itd.). Teškoće u kretanju mogu se ispoljiti kao teškoće u samostalnom hodanju (korišćenje pomagala kao što su kolica za osobe sa invaliditetom, štake, štap za hodanje, hodalica ili potreba za pomoći druge osobe), nestabilnost pri hodanju, teškoće pri penjanju uz stepenice sa ili bez pomagala ili pomoći. Fizički invaliditet se može ispoljiti i kroz teškoće u sedenju ili promeni položaja, sa ili bez pomagala. Osoba može imati teškoće u prihvatanju, podizanju, držanju i rukovanju predmetima. Fizički invaliditet može otežati aktivnosti i samostalnost osobe, uključujući brigu o sebi, učenje, slobodno vreme i odmor, ili bilo koju drugu aktivnost.

Osoba sa kognitivnim invaliditetom može imati teškoće sa razumevanjem, pamćenjem, prisećanjem ili koncentracijom. Osobi može biti teško da zapamti nedavno stečene informacije ili da razume šta se dešava oko nje. Kognitivne teškoće se mogu ispoljiti kao teškoće u koncentraciji i usmeravanju pažnje, čak i tokom kraćeg vremenskog perioda. Međutim, ove teškoće mogu lako nastati i usled stresa ili negativnih iskustava, te njihovo prepoznavanje ne bi trebalo da vodi bilo kakvim pretpostavkama. Prepoznavanje teškoća može biti osnov za obraćanje korisniku/ci i njegovoj/njenoj porodici ili zakonskom staratelju i razgovor o potrebama, što može dovesti do identifikovanja invaliditeta.

Teškoće u komunikaciji mogu proisteći iz teškoća sa sluhom, vidom, kretanjem ili kognitivnih teškoća, ali mogu biti prisutne i samostalno. Mogu se ispoljiti kroz teškoće u razumevanju i odgovaranju, kreiranju i prenošenju informacija i u tome da osoba bude shvaćena, odsustvo ili ograničenost društvene komunikacije i interakcije (verbalne i neverbalne), kao i nedostatak interesovanja.

Teškoće u učenju mogu se ispoljiti kao teškoće pri čitanju i pisanju reči, povezivanju slova sa glasovima, izražavanju ideja u pisanom obliku (pravopis, gramatika, interpunkcija, organizovanje ideja) ili razumevanju i rešavanju matematičkih zadataka. Deca sa teškoćama u učenju mogu izbegavati čitanje, pisanje ili rešavanje matematičkih zadataka, odlazak u školu, domaće zadatke ili druge oblike učenja. Međutim, organizacija ne bi trebalo da bude ta koja identifikuje teškoće u učenju. Ako prikupljene informacije pobuđuju sumnju na njihovo postojanje, organizacija bi trebalo da potraži dodatnu stručnu podršku.

Kratki skup pitanja o funkcionisanju (6 pitanja) i Prošireni skup (35 pitanja) pitanja o funkcionisanju Vašingtonske grupe, kao i modul UNICEF-a / Vašingtonske grupe o funkcionisanju dece (videti Prilog za upitnik na srpskom) mogu pružiti podršku u identifikovanju barijera.

Pristup Vašingtonske grupe prepoznaje šest osnovnih, univerzalnih domena aktivnosti ili funkcionisanja (vid, sluh, hodanje, pamćenje i koncentracija, komunikacija i briga o sebi) u kojima ispitanici/ce mogu iskusiti barijere u svojim okruženjima.

Modul za funkcionisanje deteta odnosi se konkretno na decu uzrasta 2–17 godina.

Nijedan od ovih alata nije napravljen da pruži medicinsku identifikaciju invaliditeta ili dijagnozu. Organizacije bi trebalo da ih koriste samo kao informacije koje mogu inspirisati njihov pristup identifikaciji potreba svojih korisnika/ca.

Resursi:

Kratki skup pitanja Vašingtonske grupe o funkcionisanju:

https://www.washingtongroup-disability.com/resources/translations-of-wg-question-sets/

Opis svakog od pitanja (informacije o namerama pitanja, konceptima koji se mere i svrsi konkretne jezičke formulacije su predstavljeni kako bi se poboljšalo razumevanje za prevod i upotrebu pitanja, kao i analizu dobijenih podataka):

https://www.washingtongroup-disability.com/fileadmin/uploads/wg/Documents/Questions/WG_Implementation_Document__4C_-_WG-SS_Enhanced_Question_Specifications.pdf

Upotreba skupova pitanja Vašingtonske grupe u višesektorskim procenama potreba u humanitarnim kontekstima:

https://repository.impact-initiatives.org/wp-content/uploads/2022/05/Guide_WGQs_in_MSNAs_toshare_final.pdf

© UNICEF Srbija/Pančić

Kako sprovoditi konsultacije (prikupljanje kvalitativnih podataka)

Može biti manje verovatno da će devojčice i žene učestvovati u aktivnostima i izraziti svoju zabrinutost usled društvene stigme. Razmislite o organizovanju opštih i ciljanih konsultacija. Prilikom konsultovanja žena i devojčica o različitim temama, uključite i devojčice sa smetnjama u razvoju i invaliditetom i obezbedite jednake mogućnosti za učešće (iako kvota nije neophodna, može se razmotriti 10–15%[2]).

Ciljane konsultacije sa devojčicama i ženama sa invaliditetom će pomoći da se identifikuju konkretne diskriminatorne prakse i barijere sa kojima se one suočavaju u poređenju sa drugim grupama dece i odraslih sa invaliditetom. Takođe su potrebne dodatne aktivnosti kako bi se devojčice i žene informisale o svojim pravima i izgradile svoje veštine i samoefikasnost za učešće i angažovanje, kako bi se informisale o npr. svojim seksualnim i reproduktivnim pravima i dobile informacije o tome šta je rodno zasnovano nasilje i seksualno zlostavljanje i kako da pristupe pravnim mehanizmima ako su ih doživele ili doživljavaju.

Konsultacije za identifikovanje barijera treba dopuniti aktivnostima za njihovo uklanjanje i odgovorom na potrebe osoba sa invaliditetom. Cilj konsultacija može biti izrada akcionog plana.

Akcioni plan u svom najjednostavnijem obliku može da sadrži kolone sa oznakom „problem", „barijere" i „aktivnosti za uklanjanje barijera". Tabela takođe može sadržati aktere koje treba uključiti, rokove, potrebne resurse i potencijalne prepreke.

Još jedna od opcija može biti korišćenje pitanja za usmeravanje aktivnosti kako bi se odgovorilo na određeno pitanje koje je identifikovano kao prioritet. Na primer:

Pristup programima za rad i egzistenciju

Napravite plan za unapređenje pristupa programima za rad i egzistenciju za osobe sa invaliditetom i njihove porodice:

- Identifikujte barijere za programe za rad i egzistenciju za osobe sa invaliditetom i njihove porodice. Razmislite o pitanjima kao što su pristup informacijama, prevoz, učešće u obukama, stavovi o invaliditetu i drugim izazovima. Razmislite i o tome kako rod utiče na pristup programima za rad i egzistenciju jer žene i devojčice sa smetnjama u razvoju i invaliditetom često nisu među prioritetnim osobama kada je reč o pristupu zapošljavanju zbog društvenih i kulturoloških uverenja i normi kojima se nastoji da one ostanu kod kuće i rade na kućnim poslovima.
- Sastavite preporuke za uklanjanje barijera. One se mogu dati pružaocima programa za ostvarivanje sredstava za egzistenciju, poslodavcima i vladi.

2 Oko 15% odraslih i 10% dece u svetu ima smetnje u razvoju ili invaliditet.

Smanjenje izolacije

Napravite plan za osnivanje centra i njegovo upravljanje u zajednici kako bi se smanjila izolacija osoba sa invaliditetom i njihovih porodica:

- Koje aktivnosti se mogu voditi iz centra? Razmislite o informacijama koje se mogu pružiti, društvenim/kulturnim aktivnostima, obukama, psihosocijalnoj podršci i drugim uslugama.
- Koje infrastrukture se mogu uspostaviti kako bi izbeglice i interno raseljena lica vodila centar i njime upravljala? Koja podrška bi bila potrebna toj upravljačkoj strukturi?
- Kako možemo da osiguramo učešće svih osoba sa invaliditetom (uključujući izbeglice, interno raseljena lica i lokalno stanovništvo)?
- Kako bi mogla da se pruži podrška ljudima koji su izolovaniji u svojim domovima?

Uticaj na donošenje odluka

Kako se osobe sa invaliditetom i njihove porodice mogu uključiti u donošenje odluka koje ih se tiču?

- Kako se osobe sa invaliditetom i njihove porodice mogu organizovati kao grupa kako bi radili na rešavanju svojih najvećih problema?
- Kako bi ta grupa izgledala? Koju vrstu podrške bi ta grupa želela da ima?
- Koji su najdelotvorniji načini da prenesete svoju zabrinutost i utičete na odluke koje se odnose na vas?
- Ko još radi na problemima sa kojima se suočavaju osobe sa invaliditetom i njihove porodice? Kako ih možete povezati?
- Koje su glavne barijere koje na različite načine i negativno utiču na učešće osoba različitih rodnih identiteta? Na primer, u mnogim društvima su devojčice i žene sa invaliditetom i smetnjama u razvoju prezaštićene i zatvorene u privatnoj sferi, dok dečaci i muškarci sa invaliditetom i smetnjama u razvoju mogu biti vidljiviji u javnom životu jer su devojčice i žene podložne patrijarhalnim stereotipima i stereotipima koji se odnose na invaliditet i koji otežavaju prevazilaženje teškoća.

Razgovor sa korisnicima/cama treba pažljivo osmisliti i sprovesti, a pri tom se moraju poštovati sledeći principi:

- **Učešće:** razgovor je deo zajedničkog planiranja u kojem se glas korisnika/ca čuje i poštuje. Ono takođe podrazumeva pravo korisnika/ce da odluči da ne učestvuje u razgovoru.
- **Inkluzija:** razgovor je deo strategije punog uključivanja svake osobe u rad organizacije.
- **Poštovanje:** razgovor se planira, osmišljava i sprovodi sa poštovanjem. Važan deo ovog principa je pribavljanje saglasnosti korisnika/ca i informisanje korisnika/ce da može slobodno odlučiti da ne da saglasnost ili da je povuče u bilo kom trenutku. Kada su u pitanju deca, saglasnost je potrebno pribaviti od roditelja ili zakonskih staratelja.
- **Poverenje:** odnos poverenja između osoblja organizacije i korisnika/ce je od ključnog značaja za kvalitetan razgovor i prepoznavanje potreba korisnika/ca.
- **Usmerenost na korisnika/cu:** razgovor se vodi na način, u vreme i na mestu koje je primereno svakom korisniku/ci, uz puno uvažavanje njegovih/njenih iskustava, okolnosti, želja i potreba.
- **Ne činite štetu:** imajući u vidu da su korisnici/ce možda preživeli negativna iskustva i mogli biti izloženi traumatskim događajima. Tokom razgovora izbegavaju se pitanja, stavovi ili komentari koji osuđuju, nisu osetljivi ili mogu načiniti štetu ili (ponovo) pokrenuti teške emocije i reakcije (bol, patnju, traumu, tugu, bes, osećaj gubitka, itd.).

Organizacije treba da imaju u vidu da su pitanja o zdravlju ili invaliditetu osetljiva i spadaju u kategoriju osetljivih ličnih podataka, što znači da se u razgovorima takve informacije mogu obrađivati samo uz saglasnost korisnika/ca (ili njegovih/njenih roditelja/zakonskih staratelja).

Da bi se izbegla medikalizacija invaliditeta, razgovor uvek treba osmisliti tako da se bavi potrebama, a ne medicinskim stanjima. Ova pitanja pomažu da se identifikuju potrebe svakog korisnika/ce, ali mogu pomoći i u prepoznavanju invaliditeta. Stoga osoba koja vodi razgovor treba da pita korisnika/cu:

- Da li je korisniku/ci potreban neki oblik dodatne ili specifične podrške?
- Da li su korisniku/ci potrebne asistivne tehnologije ili medicinska pomagala, ili konkretni lekovi?
- Da li korisnik/ca smatra da je prostor pristupačan ili su mu/joj potrebna određena prilagođavanja?
- Da li je korisniku/ci potrebna podrška u učenju, sticanju veština i aktivnostima u slobodno vreme?
- Da li je korisniku/ci potrebna podrška za brigu o sebi?
- Da li je korisniku/ci potrebna podrška u svakodnevnim aktivnostima i, ako jeste, koje su to aktivnosti?

Ova pitanja mogu olakšati dalju diskusiju sa korisnikom/com, ukoliko on/ona izrazi spremnost za dalji razgovor. Kako se odnos poverenja razvija tokom vremena, korisnik/ca može biti otvoreniji/a da kroz svakodnevnu interakciju sa osobljem organizacije razgovara o svojim potrebama i okolnostima.

© UNICEF Srbija/Živojinović

Rane intervencije

Rane intervencije predstavljaju koordinisani, međusektorski i porodično orijentisani sistem usluga osmišljen da podrži razvoj odojčadi i dece mlađeg uzrasta sa razvojnim kašnjenjima, smetnjama u razvoju i invaliditetom ili rizikom od takvih kašnjenja, kao i njihove porodice. U Srbiji se rane intervencije sprovode kroz model *Porodično orijentisanih ranih intervencija (PORI)*, koji su zajednički razvila ministarstva nadležna za zdravlje, prosvetu i socijalnu zaštitu, uz tehničku podršku UNICEF-a.

U skladu sa zakonodavnim i strateškim okvirom, svako dete i porodica imaju pravo na rano prepoznavanje, upućivanje i pristup odgovarajućoj razvojnoj podršci. Usluge ranih intervencija dostupne su od rođenja do navršene šeste godine života (po mogućstvu do treće godine za ranu inkluziju) i organizuju se kroz opštinska razvojna savetovališta i međusektorske *PORI timove* koje čine stručnjaci iz zajednice iz sektora zdravstva, obrazovanja i socijalne zaštite.

Proces ranih intervencija uključuje nekoliko međusobno povezanih koraka:

- **aktivno pronalaženje i identifikacija** dece u riziku ili dece sa razvojnim teškoćama kroz sisteme zdravstva, obrazovanja i socijalne zaštite;
- **razvojni skrining i upućivanje**, najčešće se koristi *Upitnik* o uzrastima i fazama razvoja deteta *ASQ-3* tokom preventivnih zdravstvenih poseta;
- **funkcionalna procena** snaga i potreba deteta i porodice, pomoću alata kao što su *Intervju zasnovan na svakodnevnim rutinama (RBI)* i *Sistem za procenu, evaluaciju i kreiranje programa (AEPS-3)*;
- **izrada individualnog plana podrške porodici** zajedno sa roditeljima, uz definisanje funkcionalnih i merljivih ciljeva orijentisanih na porodicu;
- **pružanje intervencija u kućnom okruženju i zajednici** od strane primarnog pružaoca usluge, uz podršku transdisciplinarnog tima;
- **praćenje napretka i planiranje prelaska** u predškolsko obrazovanje ili na druge odgovarajuće usluge.

Fokus ranih intervencija nije direktna terapija sa detetom, već osnaživanje porodica kroz svakodnevne rutine, interakcije zasnovane na igri i prirodna okruženja koja podstiču funkcionalni razvoj deteta, njegovo učešće i inkluziju.

Lokalne *interresorne komisije (IRK — opisane u nastavku)* dopunjuju ovaj sistem kroz obezbeđivanje pristupa dodatnim merama podrške u različitim sektorima, dok razvojna savetovališta u okviru domova zdravlja koordiniraju i nadziru kvalitet usluga ranih intervencija na lokalnom nivou.

Uloga organizacija

Organizacije koje rade sa porodicama i decom mlađeg uzrasta imaju ključnu ulogu u ranom prepoznavanju i upućivanju. Njihova uloga je da:

- pruže roditeljima i starateljima informacije o dostupnim uslugama ranih intervencija i njihovom značaju za razvoj deteta;
- prepoznaju znake razvojnog kašnjenja, smetnji u razvoju, invaliditeta ili faktora rizika i upute porodicu u *razvojno savetovalište* ili lokalni *tim za PORI/rane intervencije* radi dalje procene i podrške;
- uspostave saradnju sa domovima zdravlja, predškolskim ustanovama i ustanovama socijalne zaštite kako bi se obezbedilo blagovremeno i koordinisano upućivanje;
- nastave praćenje porodica kako bi potvrdile da su one pristupile preporučenim uslugama ranih intervencija i da se mere podrške sprovode.

Kada organizacije identifikuju dete ili porodicu kojima je potencijalno potrebna rana intervencija, mogu direktno uspostaviti kontakt sa *razvojnim savetovalištem* u nadležnom domu zdravlja ili sa *lokalnim timom za PORI*, dostavljanjem osnovnih podataka o detetu i opisa zabrinutosti ili razvojnog rizika.

Dodatna pitanja za razmatranje za organizacije:

- Da li je razvoj deteta bio predmet skrininga (na primer, korišćenjem upitnika ASQ-3)?
- Da li su roditelji/zakonski staratelji upoznati sa dostupnim uslugama ranih intervencija i time kako da im pristupe?
- Da li je dete upućeno u razvojno savetovalište ili lokalnom timu za rane intervencije radi dalje procene i podrške?
- Da li je izrađen i da li se sprovodi individualni plan podrške porodici i koja je uloga organizacije u tom pogledu?
- Da li porodica dobija kontinuiranu podršku, npr. u vidu kućnih poseta ili savetovanja?
- Da li postoji saradnja sa drugim službama ili komisijama kako bi se obezbedila puna podrška detetu i porodici?
- Da li postoje planovi za nesmetan prelazak deteta iz sistema ranih intervencija u predškolski program ili druge programe?

Rane intervencije pomažu da se najmlađa i najranjivija deca blagovremeno identifikuju i da dobiju odgovarajuću podršku — čime se unapređuje njihov razvoj, inkluzija i opšte blagostanje porodice.

© UNICEF Srbija/Shubuckl

Inkluzivno obrazovanje

Inkluzivno obrazovanje podrazumeva obrazovni sistem koji uključuje sve učenike i učenice, prihvata ih i pruža im podršku u učenju, bez obzira na to ko su i kakve su njihove sposobnosti ili potrebe. To znači postarati se da nastava i nastavni program, školske zgrade, učionice, prostori za igru, prevoz i toaleti budu prilagođeni svoj deci na svim nivoima. Inkluzivno obrazovanje znači da sva deca uče zajedno u istim školama. U skladu sa zakonodavnim okvirom, svako dete ima pravo da se obrazuje u redovnoj školi, zajedno sa svojim vršnjacima. Obrazovanje u uslovima specijalnog obrazovanja (specijalne škole, specijalna odeljenja ili grupe), iako zakonski jeste dozvoljeno, treba smatrati obrazovnom segregacijom[3].

Inkluzivno obrazovanje je sastavni deo obrazovnog sistema u Srbiji, koji garantuje pravo svakog deteta na obrazovanje i pravo na dodatnu podršku u učenju kada je ona potrebna.

Najpotpunije objašnjenje toga šta inkluzivno obrazovanje znači za decu sa smetnjama u razvoju i invaliditetom dato je u Opštem komentaru br. 4 — Inkluzivno obrazovanje, izdatom od strane Komiteta za prava osoba sa invaliditetom.

Organizacije se podstiču da razmotre Opšti komentar i primene ga u svojim aktivnostima.

Resurs:

Opšti komentar br. 4 na član 24 — Pravo na inkluzivno obrazovanje

Od institucionalizacije inkluzivnog obrazovanja reformski procesi u obrazovnom sistemu Republike Srbije doprineli su razvoju niza mera podrške za njegovo sprovođenje i dalje unapređenje, posebno za decu kojoj je potrebna dodatna podrška. To uključuje instrumente kao što su timovi za inkluzivno obrazovanje u školama, pedagoški profil, individualni obrazovni plan, afirmativne mere upisa, interresorne komisije, pedagoški asistenti, resurs centri, model škole, asistivne tehnologije, itd. Slično tome, reforme u oblasti socijalne zaštite (deinstitucionalizacija, razvoj usluga u zajednici, vođenje slučajeva, itd.) doprinele su prihvatanju socijalnog modela invaliditeta i poštovanju koncepta ljudskih prava i jednakih mogućnosti.

Interresorna komisija

Interresorna komisija (IRK) je telo lokalne samouprave osnovano radi procene potrebe deteta za dodatnom obrazovnom, zdravstvenom i socijalnom podrškom. IRK se osniva u svakoj opštini u Srbiji, dok u Beogradu

3 https://www.unicef.org/eca/sites/unicef.org.eca/files/IE_summary_accessible_220917_brief.pdf

postoje IRK u svakoj gradskoj opštini. Zahtev za procenu IRK mogu podneti roditelji, ustanove iz sektora obrazovanja, socijalne zaštite ili zdravstva, ili se procena može pokrenuti po službenoj dužnosti. IRK procenjuje potrebe deteta na holistički način, na osnovu sledećih principa:

- poštovanje prava na pristup obrazovanju;
- zabrana diskriminacije;
- poštovanje prava na razumno prilagođavanje individualnim potrebama deteta, kako bi mu se omogućilo ravnopravno obrazovanje sa vršnjacima;
- poštovanje dostojanstva, uključujući slobodu sopstvenog izbora;
- poštovanje razlika i njihovo prihvatanje;
- poštovanje prava svakog deteta na očuvanje ličnog identiteta;
- obezbeđivanje pune uključenosti u obrazovni sistem, zajednicu i kvalitativni napredak.

Nakon procene, IRK može preporučiti jednu ili više mera dodatne podrške koje se pružaju kroz sektore obrazovanja, socijalne zaštite, zdravstva ili kroz lokalne usluge. Jedna od mera podrške u učenju može biti obezbeđivanje **asistivnih tehnologija i/ili podrške resurs centra**.

Asistivne tehnologije

Asistivne tehnologije (AT) se odnose na svaki predmet, deo opreme ili sistem, bilo u originalnom obliku, izmenjen ili prilagođen, koji se koristi radi povećanja, održavanja ili unapređenja funkcionalnih sposobnosti osoba sa smetnjama u razvoju ili invaliditetom[4]. Svetska zdravstvena organizacija definiše asistivne tehnologije kao zbirni termin za „svaki eksterni proizvod (uključujući uređaje, opremu, instrumente ili softver), posebno proizveden ili opšte dostupan, čija je primarna svrha da održi ili unapredi funkcionisanje i nezavisnost pojedinca, i time unapredi njegovo blagostanje".

Asistivne tehnologije pomažu deci sa smetnjama u razvoju i invaliditetom da prevaziđu fizičke, komunikacijske i društvene barijere koje sprečavaju ili otežavaju njihove svakodnevne aktivnosti, kao i da bolje obavljaju svakodnevne zadatke. AT mogu obuhvatati komercijalne proizvode ili alate iz kućne radinosti — od jednostavnih pomagala za držanje olovke do opreme kao što su računari. One se mogu koristiti u različitim

4 (Encyclopedia of Disability, 2006)

oblastima života: za zauzimanje položaja i mobilnost, oblačenje i hranjenje, omogućavanje i/ili unapređenje komunikacije, učenje, čvrsto i sigurno držanje predmeta, igru i bavljenje sportskim i rekreativnim aktivnostima, rukovanje uređajima kao što su televizori, radio-aparati, računari ili izvori svetlosti i drugi. Pažljivo odabrane i dobro integrisane AT mogu imati snažan uticaj na decu sa smetnjama u razvoju i invaliditetom i unaprediti njihovu samostalnost u različitim aktivnostima, podići njihovo samopouzdanje, poboljšati kvalitet života i omogućiti socijalnu inkluziju i ravnopravno učešće.

Neke od asistivnih uređaja i opreme, kao što su pomagala za pisanje, auditivni tajmeri ili zvučne lopte, moguće je lako napraviti ili nabaviti i odmah početi sa njihovim korišćenjem. Međutim, kada je detetu/učeniku potreban visokotehnološki uređaj za komunikaciju ili pristup računaru, važno je da pre donošenja odluke o kupovini ili nabavci uređaja budemo sigurni da će baš taj uređaj odgovarati osobi sa teškoćama. Posledice pogrešnog izbora asistivne tehnologije su poljuljano samopouzdanje, razočaranje, sumnja u sopstvene mogućnosti, demotivisanost za dalje traženje bilo koje vrste podrške. Zato je ključno da se pre nabavke AT izvrši odgovarajuća i sveobuhvatna procena potreba za njihovim korišćenjem (koja uzima u obzir ne samo karakteristike deteta već i karakteristike okruženja u kojem dete živi), i odabere odgovarajuća oprema, odnosno da se asistivni uređaj uskladi sa utvrđenim potrebama. To je zadatak **resurs centara**.

Resurs centri

Resurs centri su nove organizacione jedinice u školama. Imajući u vidu stručnost i iskustvo zaposlenih u ovim institucijama, njihove aktivnosti usmerene su na pružanje stručne podrške deci i učenicima iz osetljivih grupa, ali i nastavnicima, stručnim saradnicima, direktorima i školama u celini za rešavanje složenih obrazovnih situacija i razvoj specifičnih veština koje doprinose funkcionalnosti i socijalnoj inkluziji. Podrška nije usmerena na individualni rad sa učenicima, već na stvaranje povoljnog i podsticajnog okruženja za učenje za svu decu. Resurs centar pruža stručnu podršku učiteljima, nastavnicima, stručnim saradnicima i direktorima u procesu planiranja i sprovođenja dodatne podrške, korišćenja asistivnih tehnologija, prilagođavanja strategija učenja, didaktičkih materijala i nastavnih pomagala, izrade i sprovođenja planova tranzicije i prilagođavanja okruženja potrebama deteta.

Veoma važna uloga resurs centara odnosi se na AT. Da bi se utvrdilo koji AT alat je potreban detetu, resurs centar procenjuje potrebe učenika, identifikuje optimalni tip i vrstu asistivne tehnologije za odgovor na identifikovane potrebe i pruža stručne savete i podršku tokom odabira, nabavke i korišćenja asistivnih tehnologija.

Spisak resurs centara i više informacija o AT i RC dostupno je na veb platformi „Resurs centri u Republici Srbiji".

https://at.zuov.gov.rs/

Dodatna pitanja za razmatranje o uključivanju devojčica i dečaka sa smetnjama u razvoju i invaliditetom u inkluzivno obrazovanje:

- Da li je korisnik/ca upisan/a u školu/predškolsku ustanovu?
- Da li je korisnik/ca upisan/a u redovnu školu ili u specijalnu školu/specijalno odeljenje/specijalnu predškolsku grupu (tzv. razvojnu grupu)?
- Ako je uključen/a u specijalno obrazovanje, da li postoji plan za njegov/njen prelazak u redovno obrazovanje uz dodatnu podršku u učenju?
- Da li korisnik/ca dobija potrebnu dodatnu podršku u učenju?
- Da li je potrebe korisnika/ce procenila interresorna komisija?
- Da li su sprovedene mere podrške koje je preporučila interresorna komisija?
- Postoje li okolnosti ili informacije koje ukazuju na potrebu za asistivnim tehnologijama?
- Da li su interresorna komisija ili škola korisnika/ce zatražili podršku resurs centra?
- Da li organizacija ima mogućnosti da obezbedi neki oblik dodatne podrške u učenju za korisnika/cu?
- Da li postoji potreba za bližom saradnjom između organizacije i škole/predškolske ustanove korisnika/ce radi adekvatnog odgovora na potrebe korisnika/ce u učenju?

Odgovori na ova pitanja treba da usmere aktivnosti organizacije, bilo da se radi o uspostavljanju delotvorne saradnje sa školom, informisanju roditelja/zakonskih staratelja o mehanizmima podrške učenju deteta, saradnji sa **interresornom komisijom** i lokalnom samoupravom ili o pružanju podrške učenju. Organizacija se takođe može povezati sa drugim osobama/institucijama koje pružaju podršku učenju deci sa smetnjama u razvoju i invaliditetom, kao što su lični pratioci, pedagoški asistenti i resurs centri.

© UNICEF Srbija/Živojinović

Pristupačnost

Konvencija Ujedinjenih nacija o pravima osoba sa invaliditetom definiše pristupačnost kao opšti princip i obavezu koja obezbeđuje da osobe sa invaliditetom imaju ravnopravan pristup fizičkom okruženju, prevozu, informacijama i uslugama. Pristupačnost je preduslov da osobe sa invaliditetom žive samostalno i u punoj meri učestvuju u društvu. Kada je reč o digitalnoj i fizičkoj pristupačnosti, UNICEF već nekoliko godina radi na tome da je poveća i osigura da svi zaposleni u UNICEF-u, kao i deca i zajednice sa kojima i za koje radimo, budu uključeni.

Ovaj odeljak će sadržati linkove ka ključnim kontrolnim listama kako bi se obezbedilo da naši dokumenti, internet stranice, aplikacije i objekti budu pristupačni za sve.

Pristupačnost prostorija

Jeftine mere za unapređenje pristupačnosti

Ulazi

- Spustite pragove ili nabavite mobilne rampe.
- Ugradite ručke na vratima, nastavke ili sistem za automatsko otvaranje vrata.

Stepenice i stepeništa

- Postavite rukohvate.
- Obeležite stepenike trakom otpornom na klizanje za vizuelni kontrast.

Informacije, komunikacije i sistemi orijentacije

- Neka znakovi i table za obaveštavanje i natpisne ploče u objektu budu jasno vidljivi, čitljivi i prepoznatljivi (sa piktogramima, u kontrastu, na Brajevom pismu).
- Postavite taktilna sigurnosna polja na dnu i vrhovima pragova i stepenika.

Oprema, uređaji i instalacije

- Obezbedite alternativu za komunikaciju preko interfona (npr. SMS).

Toaleti

- Spustite WC šolju i ugradite držače za ruke sa obe strane.
- Spustite uređaj za puštanje vode.
- Pristupačnost za lakše vođenje menstrualne higijene, poput pristupa kantama za odlaganje uložaka i mestima za pranje ruku.

Pristupačni i inkluzivni sastanci, događaji i materijali

Sastanci, događaji, konferencije, obuke uživo

- Postarajte se da je fizička lokacija pristupačna. Raspitajte se o tome da li je lokacija pristupačna za osobe u kolicima, osobe sa oštećenjem sluha ili vida i sa intelektualnim teškoćama. Posebna rešenja (npr. ulaz na zadnja vrata) mogu se smatrati diskriminatornim.
- Unapred pitajte da li govornici ili publika imaju specifične potrebe i odgovorite na sve razumne zahteve.
- Uključite osobe sa invaliditetom kao govornike/moderatore.

Sastanci, događaji, konferencije, obuke na internetu

- Postarajte se da je onlajn platforma pristupačna. Koristite ugrađene opcije za pristupačnost.
- Unapred pitajte da li govornici ili publika imaju specifične potrebe i odgovorite na sve razumne zahteve (uključujući to koju platformu za sastanke na internetu preferiraju).
- Ponudite tumačenje na srpski znakovni jezik za ključne događaje (kontaktirajte Asocijaciju tumača srpskog znakovnog jezika).

Radni dokumenti, elektronska pošta, Excel tabele, prezentacije

- Koristite ugrađeni Microsoftov alat za proveru pristupačnosti kako biste učinili vaš rad pristupačnijim.

Publikacije

- Zatražite od dizajnera da napravi pristupačni PDF dokument.
- Za ključne publikacije, zatražite od dizajnera da napravi i verzije u EPUB ili DAISY formatu i angažujte pružaoca usluga da izradi lako čitljivu verziju.

Slike, video snimci, objave na društvenim medijima

- Komunicirajte pomoću alternativnih formata (video, audio i tekstualnih).
- Prikažite i druge oblike invaliditeta osim kolica (uključujući oštećenja vida, sluha, psihosocijalne i intelektualne teškoće).
- Slike bi trebalo da osnažuju osobe sa invaliditetom (npr. da prikazuju osobe sa invaliditetom uključene u aktivnosti, a NE da se fokusiraju na smetnje) i da predstavljaju različite rodove, uzraste, etničke pripadnosti i smetnje.
- Komunikacija bi trebalo da se fokusira na prava devojčica i dečaka sa smetnjama u razvoju i invaliditetom i/ili barijere i glavni cilj ne bi trebalo da bude saosećanje. Na primer, fokus na fizičkim barijerama u školskim zgradama, nedostatku kompetentnih nastavnika, itd., umesto na smetnjama u učenju kod dece.
- Terminologija ne bi trebalo da se fokusira na razlike („posebni") ili da podstiče osećanja empatije („patnja"). Koristite terminologiju koja stavlja osobu na prvo mesto („dete sa oštećenim sluhom").
- Ponudite tumačenje na srpski znakovni jezik za ključne video snimke (kontaktirajte Asocijaciju tumača srpskog znakovnog jezika).

Pristupačnost internet stranica

Jednostavni koraci za unapređenje pristupačnosti internet stranica

- Dodajte alternativni tekst uz slike: „Devojčica u kolicima čita knjigu dok se u blizini nalazi još dvoje dece", kako bi osobe koje koriste čitače ekrana ili softver za prepoznavanje glasa (pretvaranje teksta u govor) mogle da čuju opis.
- Dobri hiperlinkovi opisuju gde link vodi čitaoce, npr. „Za više informacija, videti Smernice za pristupačnost na internetu" (izbegavati „kliknite ovde" ili „link").

- Za osobe sa disleksijom ili slabovide osobe, fontovi Arial i Calibri su bolji nego Times New Roman ili Georgia, a korišćenje kratkih redova sa podjednakim razmakom između slova je bolje od dugačkih redova.
- Za osobe sa kognitivnim teškoćama bolje je poravnati tekst na levoj strani (kako biste ograničili veličinu razmaka između slova).
- Formatirajte naslove (hijerarhija naslova omogućava bolju navigaciju).
- Minimalni kontrast bi trebalo da bude 4,54:1.

Alati za proveru pristupačnosti

- Osnovni alat za testiranje pristupačnosti: https://wave.webaim.org/
- Osnovni alat za testiranje pristupačnosti: https://developer.chrome.com/docs/lighthouse/overview/
- Alat za testiranje pristupačnosti: https://www.user1st.com/

Eksterni kursevi o pristupačnosti

- https://www.w3.org/WAI/courses/foundations-course/

Smernice za pristupačnost

- https://www.un.org/en/webaccessibility/index.shtml
- https://www.w3.org/WAI/standards-guidelines/wcag/
- https://accessibilitytoolkit.unicef.org/

© UNICEF Srbija/Vaš

Prilozi

Prilog 1

Dodatni resursi

Tema	Naslov	URL
Posebna poglavlja o rodu i invaliditetu	Sphere, Sphere priručnik. Humanitarna povelja i minimalni standardi u humanitarnom odgovoru, 2018.	https://spherestandards.org/wp-content/uploads/Sphere-Handbook-2018-EN.pdf
Inkluzija osoba sa invaliditetom	Smernice za pristupačnost veb sadržaja Inicijative za pristupačnost na vebu	https://www.w3.org/WAI/standards-guidelines/wcag/
Inkluzija osoba sa invaliditetom	Kratki skup pitanja Vašingtonske grupe o funkcionisanju	https://www.washingtongroup-disability.com/resources/translations-of-wg-question-sets/
Inkluzija osoba sa invaliditetom	Prošireni skup pitanja Vašingtonske grupe o funkcionisanju	https://www.washingtongroup-disability.com/question-sets/wg-extended-set-on-functioning-wg-es/
Inkluzija osoba sa invaliditetom	UNICEF-ovi alati za prikupljanje podataka u humanitarnim situacijama	https://data.unicef.org/resources/including-everyone-strengthening-the-collection-and-use-of-data-about-persons-with-disabilities-in-humanitarian-situations/
Inkluzija osoba sa invaliditetom; rod	UNICEF, Shvatite nas ozbiljno — Uključivanje dece sa invaliditetom i smetnjama u razvoju u odluke koje utiču na njihove živote, 2013.	https://www.unicef.org/documents/take-us-seriously
Inkluzija osoba sa invaliditetom; rod	Lekari bez granica, Priručnik za pristupačan i inkluzivni dizajn, 2021.	https://disabilityinclusion.msf.org/assets/files/ACCESSIBILITY-GUIDELINES_ENG.PDF

Inkluzija osoba sa invaliditetom; rod	UNICEF Deca sa smetnjama u razvoju i invaliditetom, YouTube kanal	YouTube kanal: https://www.youtube.com/user/DisabilityVideos1/videos Iz izbegličkog kampa Zatari: https://www.youtube.com/watch?v=p2IAk4xD9Ug Humanitarni odgovor koji uključuje osobe sa invaliditetom (vodosnabdevanje i kanalizacija): https://www.youtube.com/watch?v=ufDd7lkqSsE&t=6s
Inkluzija osoba sa invaliditetom; humanitarni kontekst; vanredne situacije	UNICEF, Smernice za uključivanje dece sa smetnjama u razvoju i invaliditetom u humanitarne aktivnosti, 2017.	https://www.unicef.org/disabilities/inclusive-humanitarian-action-guidance
Inkluzija osoba sa invaliditetom; rod	UNICEF, Odgovor na stigmatizaciju i diskriminaciju dece i mladih sa smetnjama u razvoju i invaliditetom kroz promenu društvenog ponašanja — Skup alata za invaliditet	https://www.sbcguidance.org/do/addressing-stigma-and-discrimination-toward-children-and-youth-disabilities-through-sbc#:~:text=This%20toolkit%20aims%20to%20provide%2cand%20behaviour%20change%20%28SBC%29%20interventions
Inkluzija osoba sa invaliditetom; rod	UNICEF, Uvod u invaliditet, 2012.	https://www.youtube.com/watch?v=YcqSarNiacA&feature=youtu.be
Inkluzija osoba sa invaliditetom; rod	UNICEF, Skup resursa za komunikaciju sa decom, 2012.	http://www.communicationcache.com/uploads/1/0/8/8/10887248/communicating_with_children.pdf

Inkluzija osoba sa invaliditetom; humanitarni kontekst; vanredne situacije	IASC, Smernice za uključivanje dece sa smetnjama u razvoju i invaliditetom u humanitarne aktivnosti, 2019.	https://interagencystandingcommittee.org/iasc-guidelines-on-inclusion-of-persons-with-disabilities-in-humanitarian-action-2019
Inkluzija osoba sa invaliditetom; humanitarni kontekst; vanredne situacije	UNICEF, Skup alata za uključivanje osoba sa invaliditetom u humanitarne aktivnosti	Skup alata za uključivanje dece sa smetnjama u razvoju i invaliditetom u humanitarne aktivnosti: https://www.unicef.org/documents/disability-inclusive-humanitarian-action-toolkit#Toolbox Kontrolne liste: Osnovne radnje za uključivanje osoba sa invaliditetom u humanitarne aktivnosti: https://www.unicef.org/documents/disability-inclusive-humanitarian-action-toolkit#Checklists Moduli za obuku: Uključivanje dece sa smetnjama u razvoju i invaliditetom u humanitarne aktivnosti: https://www.unicef.org/documents/disability-inclusive-humanitarian-action-toolkit#Training
Inkluzija osoba sa invaliditetom; humanitarni kontekst; vanredne situacije	UNICEF, Budžetiranje i mobilisanje resursa za uključivanje osoba sa invaliditetom u humanitarne aktivnosti. Kratak vodič	https://www.unicef.org/documents/budgeting-and-mobilizing-resources-disability-inclusion-humanitarian-actions
Inkluzija osoba sa invaliditetom; rod	CBM, Priručnik za analizu invaliditeta i roda, 2019.	https://www.cbm.org/fileadmin/user_upload/CBM_disability_and_gender_analysis_toolkit_accessible.pdf

Praćenje i skrining razvoja	UNICEF u Srbiji, Praćenje i skrining razvoja (Modul 13) za patronažne službe, prilagođeno i prevedeno na srpski. Izradili UNICEF i International Step by Step Association (ISSA)	https://www.unicef.org/serbia/sites/unicef.org.serbia/files/2019-09/modul_13.pdf
Rane intervencije	UNICEF Evropa i Centralna Azija, LearnECD, platforma za elektronsko učenje kao podrška ranom razvoju deteta	https://www.unicef.org/eca/learnecd
Rod; inkluzija osoba sa invaliditetom	Women's Refugee Commission, Jačanje uloge žena sa invaliditetom u humanitarnim aktivnostima: Vodič za facilitatore, 2017.	https://www.womensrefugeecommission.org/research-resources/strengthening-the-role-of-women-with-disabilities-in-humanitarian-action-a-facilitators-guide/
Rod; inkluzija osoba sa invaliditetom	Women´s Refugee Commission, Rad na unapređenju naše budućnosti: Jačanje mreža žena sa invaliditetom, 2016.	http://www.womensrefugeecommission.org/research-resources/networks-women-disabilities/
Rod; inkluzija osoba sa invaliditetom	Women's Refugee Commission, „Vidim da je moguće", Priručnik o invaliditetu i rodno zasnovanom nasilju, 2015.	https://www.womensrefugeecommission.org/research-resources/gbv-disability-toolkit-all-in-one-book/
Rod; inkluzija osoba sa invaliditetom	Women's Refugee Commission, Inkluzija osoba sa invaliditetom pretvara politike u praksu u humanitarnim aktivnostima, Njujork, 2014.	https://reliefweb.int/report/world/disability-inclusion-translating-policy-practice-humanitarian-action
Rod; inkluzija osoba sa invaliditetom	Women's Refugee Commission, Rodno zasnovano nasilje među raseljenim ženama i devojčicama sa invaliditetom, 2012.	https://www.womensrefugeecommission.org/research-resources/gender-based-violence-among-displaced-women-and-girls-with-disabilities-findings-from-field-visits-2011-2012/
Rod; invaliditet obuhvaćen sistematski	IASC, Priručnik o rodnim pitanjima za humanitarne aktivnosti, 2018.	https://interagencystandingcommittee.org/system/files/2018-iasc_gender_handbook_for_humanitarian_action_eng_0.pdf

Opšta	Definicija i klasifikacija smetnji u razvoju i invaliditeta	https://www.unicef.org/eca/sites/unicef.org.eca/files/Booklet%202%20-%20Serbian%20Version_0.pdf
Opšta	Izveštaj o stanju prava deteta u Republici Srbiji, 2017–2023.	https://cpd.org.rs/wp-content/uploads/2023/06/Izvestaj-prava-deteta-2017-2023.pdf
Inkluzivno obrazovanje	Univerzalni dizajn za učenje	https://portaloinvalidnosti.net/2020/11/sta-je-univerzalni-dizajn-u-ucenju/
Inkluzivno obrazovanje	Opšti komentar br. 4 na član 24 — Inkluzivno obrazovanje iz Konvencije o pravila osoba sa invaliditetom	https://www.ohchr.org/en/documents/general-comments-and-recommendations/general-comment-no-4-article-24-right-inclusive
Inkluzivno obrazovanje	Priručnik za roditelje, porodice i zajednice u inkluzivnom obrazovanju	https://www.unicef.org/serbia/publikacije/u%C4%8De%C5%A1%C4%87e-roditelja-porodice-i-zajednice-u-inkluzivnom-obrazovanju
Inkluzivno obrazovanje	Priručnik za nastavnike	https://www.unicef.org/serbia/publikacije/prirucnik-za-nastavnike
Inkluzivno obrazovanje	Pristup školi i obrazovnom okruženju — fizički aspekt, informacije i komunikacija	https://www.unicef.org/serbia/publikacije/pristup-%C5%A1koli-i-obrazovno-okru%C5%BEenje-i-fizi%C4%8Dki-aspekt-informisanje-i-komunikacija
Inkluzivno obrazovanje	Alati za učenje na daljinu	https://zuov.gov.rs/alati/
Razbijanje mitova	Aktivnost za razbijanje mitova, Suzbijanje ableizma	https://www.sbcguidance.org/sites/default/files/2024-01/All%20Modules_%20Mythbuster%20Activity_Tackling%20Ableism.pdf

Resurs centri	Pravilnik o resurs centrima	https://prosveta.gov.rs/wp-content/uploads/2021/08/Pravilnik-o-resursnom-centru.pdf
Naučni radovi	Pipas, M. D., & Jaradat, M. (2010). Assertive communication skills. Annales Universitatis Apulensis: Series Oeconomica, 12(2), 649.	http://www.dime.uab.ro/upload/lucrari/1220102/17.pdf
Naučni radovi	Crowe, B., Machalicek, W., Wei, Q., Drew, C., & Ganz, J. (2022). Augmentative and alternative communication for children with intellectual and developmental disability: A mega-review of the literature. Journal of developmental and physical disabilities, 1–42.	https://link.springer.com/article/10.1007/s10882-021-09790-0

Prilog 2

Modul za funkcionisanje deteta UNICEF-a / Vašingtonske grupe

FUNKCIONISANJE DETETA		UCF
UCF1. *Proverite UB2: Starost deteta?*	STAROST 0 ILI 1 1 STAROST 2, 3 ILI 4 2	1→*Kraj*
UCF2. Želim da Vam postavim nekoliko pitanja o poteškoćama koje (***IME***) možda ima. Da li (***IME***) nosi naočare ili kontaktna sočiva?	DA 1 NE 2	
UCF3. Da li (***IME***) koristi slušni aparat?	DA 1 NE 2	
UCF4. Da li (***IME***) koristi bilo kakvu opremu ili mu/joj se pruža pomoć da hoda?	DA 1 NE 2	
UCF5. U narednim pitanjima zamoliću Vas da odgovorite tako što ćete izabrati jedan od četiri moguća odgovora. Za svako od pitanja, da li biste rekli da (***IME***): 1) nema poteškoća, 2) ima neke poteškoće, 3) dosta poteškoća, ili 4) da (on/ona) ne može uopšte. *Ponovite kategorije odgovora tokom pojedinačnih pitanja kad god ispitanik ne koristi kategoriju odgovora:* Setite se četiri moguća odgovora: Da li biste rekli da (***IME***): 1) nema poteškoća, 2) ima neke poteškoće, 3) dosta poteškoća, ili 4) da (on/ona) ne može uopšte.		

UCF6. Proverite UCF2: Da li dete nosi naočare ili kontaktna sočiva?	DA, UCF2=1 NE, UCF2=2	1 2	1→*UCF7A* 2→*UCF7B*
UCF7A. KADA NOSI SVOJE NAOČARE ILI KONTAKTNA SOČIVA, DA LI (***IME***) IMA POTEŠKOĆA SA VIDOM? **UCF7B**. DA LI (***IME***) IMA POTEŠKOĆA SA VIDOM?	NEMA POTEŠKOĆA NEKE POTEŠKOĆE DOSTA POTEŠKOĆA UOPŠTE NE VIDI	1 2 3 4	
UCF8. Proveriti UCF3: Da li dete koristi slušni aparat?	DA, UCF3=1 NE, UCF3=2	1 2	1→*UCF9A* 2→*UCF9B*
UCF9A. KADA KORISTI SVOJ SLUŠNI APARAT, DA LI (***IME***) IMA POTEŠKOĆA DA ČUJE ZVUKOVE KAO ŠTO SU LJUDSKI GLASOVI ILI MUZIKA? **UCF9B**. DA LI (***IME***) IMA POTEŠKOĆA DA ČUJE ZVUKOVE KAO ŠTO SU LJUDSKI GLASOVI ILI MUZIKA?	NEMA POTEŠKOĆA NEKE POTEŠKOĆE DOSTA POTEŠKOĆA UOPŠTE NE ČUJE	1 2 3 4	
UCF10. Proveriti UCF4: Da li dete koristi bilo kakvu opremu ili mu/joj se pruža pomoć da hoda?	DA, UCF4=1 NE, UCF4=2	1 2	1→*UCF11* 2→*UCF13*
UCF11. BEZ UPOTREBE SVOJE OPREME ILI POMOĆI, DA LI (***IME***) IMA POTEŠKOĆA SA HODANJEM?	NEKE POTEŠKOĆE DOSTA POTEŠKOĆA UOPŠTE NE MOŽE DA HODA	2 3 4	
UCF12. KADA KORISTI SVOJU OPREMU ILI POMOĆ, DA LI (***IME***) IMA POTEŠKOĆA U HODANJU?	NEMA POTEŠKOĆA NEKE POTEŠKOĆE DOSTA POTEŠKOĆA UOPŠTE NE MOŽE DA HODA	1 2 3 4	1→*UCF14* 2→*UCF14* 3→*UCF14* 4→*UCF14*
UCF13. U POREĐENJU SA DECOM ISTOG UZRASTA, DA LI (***IME***) IMA POTEŠKOĆA U HODANJU?	NEMA POTEŠKOĆA NEKE POTEŠKOĆE DOSTA POTEŠKOĆA UOPŠTE NE MOŽE DA HODA	1 2 3 4	

UCF14. U poređenju sa decom istog uzrasta, da li (***IME***) ima poteškoća da svojom rukom podiže male predmete?	NEMA POTEŠKOĆA NEKE POTEŠKOĆE DOSTA POTEŠKOĆA UOPŠTE NE MOŽE DA PODIGNE	1 2 3 4	
UCF15. Da li (***IME***) ima poteškoća da Vas razume?	NEMA POTEŠKOĆA NEKE POTEŠKOĆE DOSTA POTEŠKOĆA UOPŠTE NE RAZUME	1 2 3 4	
UCF16. Kada (***IME***) govori, da li imate poteškoća da ga/je razumete?	NEMAM POTEŠKOĆA NEKE POTEŠKOĆE DOSTA POTEŠKOĆA UOPŠTE GA NE RAZUMEM	1 2 3 4	
UCF17. U poređenju sa decom istog uzrasta, da li (***IME***) ima poteškoća u učenju?	NEMA POTEŠKOĆA NEKE POTEŠKOĆE DOSTA POTEŠKOĆA UOPŠTE NIJE U STANJU DA UČI	1 2 3 4	
UCF18. U poređenju sa decom istog uzrasta, da li (***IME***) ima poteškoća prilikom igranja?	NEMA POTEŠKOĆA NEKE POTEŠKOĆE DOSTA POTEŠKOĆA UOPŠTE NE MOŽE DA SE IGRA	1 2 3 4	
UCF19. Sledeće pitanje ima pet različitih mogućnosti za odgovor. Pročitaću ih posle pitanja. U poređenju sa decom istog uzrasta, koliko (***IME***) šutira, grize ili udara drugu decu ili odrasle? Da li biste rekli: uopšte ne, manje, isto, više ili mnogo više?	UOPŠTE NE MANJE ISTO VIŠE MNOGO VIŠE	1 2 3 4 5	

Prilog 3

Organizacije osoba sa invaliditetom

U nastavku je nasumičnim redosledom dat izbor organizacija osoba sa invaliditetom i drugih relevantnih aktera u Srbiji.

A 11 Inicijativa za ekonomska i socijalna prava	A 11 je neprofitna nevladina organizacija koja se bavi promocijom, unapređenjem i zaštitom ljudskih prava pripadnika/ca ranjivih, marginalizovanih i diskriminisanih grupa sa posebnim fokusom na socijalna i ekonomska prava.	https://www.a11initiative.org/ office@a11initiative.org
Akademska inkluzivna asocijacija — AIA	Bori se za ostvarivanje i poštovanje ljudskih prava i izjednačavanje mogućnosti mladih i studenata sa invaliditetom kroz kreiranje uslova za inkluzivno formalno i neformalno obrazovanje i primenu socijalnog modela pristupa invaliditetu. Programi obuhvataju sledeće: Servisi podrške za studente sa invaliditetom; Osnaživanje mladih sa invaliditetom kroz programe neformalnog obrazovanja; Inkluzivna kultura i umetnost; Antidiskriminacija i ljudska prava; Promotivne i zagovaračke aktivnosti; Psihosocijalna podrška i osnaživanje mladih sa invaliditetom; Inkluzivni omladinski aktivizam, Aktivistički centar.	https://aia.org.rs/ office@aia.org.rs milan.jankovic@aia.org.rs
Savez gluvih i nagluvih Srbije (član NOOIS)	Osnovan 1944. godine, imao je značajnu ulogu u borbi da se gluvim osobama omogući da postanu korisni i produktivni članovi društva i da se država rastereti njihovog izdržavanja, zalažući se za obezbeđivanje adekvatnih uslova za uspešno obrazovanje, zapošljavanje, kulturni i sportski razvoj i socijalnu integraciju u društvo.	https://sgns.org.rs/ ssgns.bg@gmail.com

Udruženje za pomoć mentalno nedovoljno razvijenim osobama grada Novog Sada	Ovo udruženje svakodnevno pruža uslugu dnevnog boravka za odrasle osobe sa intelektualnim teškoćama, inkluzivnu uslugu za decu sa i bez razvojnih kašnjenja, kao i klub za odrasle starije od 27 godina. Takođe sprovodi volonterski program.	https://www.mnrons.org.rs/ mnrons83@gmail.com tijana_lacarak@yahoo.com
Društvo za dečju i adolescentsku psihijatriju i srodne struke Srbije — DEAPS		https://www.deaps.org/e_index.html
Udruženje mladih gluvih Srbije		Udruženje mladih gluvih Srbije (@umgsrbija) • Instagram slike i video snimci umgsrbija@gmail.com
ATINA — Udruženje građana za borbu protiv trgovine ljudima i svih oblika rodno zasnovanog nasilja	NVO Atina je organizacija koja se bavi programima sveobuhvatne socijalne inkluzije žrtava trgovine ljudima i drugih oblika eksploatacije, kroz pristup zasnovan na ljudskim pravima koji obezbeđuje puno učešće, saglasnost i saradnju korisnica, kao i aktivno učešće državnih institucija, kako bi sistem podrške postao održivo rešenje za potpuni oporavak i punu integraciju.	http://atina.org.rs/ office@atina.org.rs
Savez udruženja Srbije za pomoć osobama sa autizmom	Savez udruženja Srbije za pomoć osobama sa autizmom osnovan je 1977. godine sa ciljem zaštite i ostvarivanja prava osoba sa autizmom i njihovih porodica. Savez je neprofitna organizacija, a svi aktivni članovi — roditelji i stručnjaci — su volonteri.	https://autizam.org.rs/ suncica.petrovic@yahoo.com

„Bibija" — romski ženski centar	Bibija je osnovana 1998. godine. Cilj Centra je da učini vidljivim probleme sa kojima se Romkinje suočavaju u društvu i svom neposrednom okruženju, kao i da artikuliše sve potrebe neophodne za zdravo funkcionisanje i uspešan rad. Grupu čini 10 aktivistkinja koje aktivno rade u Centru i na terenu, kao i 10 stručnjakinja, uključujući psihološkinje, pedagoškinje i lekarke, koje čine stručni tim naše grupe.	https://www.bibija.org.rs/ bibija@eunet.rs vasic.slavica@yahoo.com
Savez slepih, član NOOIS	Obrazovanje, stručno osposobljavanje, rehabilitacija i zapošljavanje slepih i slabovidih osoba, socijalna i zdravstvena zaštita, pružanje, nabavka i distribucija posebnih pomagala pomoću kojih se nadomešćuju oštećenja vida u različitim oblastima, kako bi se zadovoljile specifične potrebe slepih i slabovidih u oblasti kulture, izdavaštva, bibliotečko-informacione delatnosti, negovanja i razvoja sportsko-rekreativnih, šahovskih i drugih aktivnosti za članstvo u Udruženju i druge osobe. Uređivanje položaja slepih osoba u raznim oblastima kroz zakonske i podzakonske akte.	http://www.savezslepih.org.rs/ info@savezslepih.org.rs
Centar za samostalni život osoba sa invaliditetom Srbije	Zagovaranje za ostvarenje osnovnih građanskih i ljudskih prava osoba sa invaliditetom; Promovisanje socijalnog pristupa invaliditetu u svim oblastima društvenog života; Afirmisanje sposobnosti osoba sa invaliditetom, razvoj njihovih potencijala i ličnosti; Testiranje i promovisanje novih usluga za podršku osobama sa invaliditetom — Personalna asistencija; Podizanje svesti o potrebi za stvaranjem pristupačne životne sredine, uključujući stanovanje i transport; Rad na smanjenju dvostruke diskriminacije i promovisanja prava žena sa invaliditetom.	https://www.cilsrbija.org/ office@cilsrbija.org

Centar „Živeti uspravno”	Istraživački i izdavački rad u oblasti invaliditeta, predstavljanje osoba sa invaliditetom u medijima i podsticanje i pilotiranje usluga podrške koje ne postoje u Novom Sadu. Izrada medijskog i filmskog materijala o položaju osoba sa invaliditetom i ljudskim pravima. Horizontalna edukacija u oblasti invaliditeta, zaštita prava i zdravlja mladih, omladinski rad i obuke za razvijanje različitih veština i vršnjačko savetovanje za decu i mlade sa smetnjama u razvoju i invaliditetom, njihove roditelja i staratelje.	https://www.czuns.org/ office@czuns.org
Centar za studente sa hendikepom pri Rektoratu		https://info.fasper.bg.ac.rs/centar-za-studente-sa-hendikepom-univerziteta-u-beogradu/ ucsh@rect.bg.ac.rs
Ples za sve	Organizacija koja okuplja mlade sa smetnjama u razvoju i invaliditetom oko plesa.	https://pleszasve.rs/index.html
Evo ruka	Udruženje su osnovali 2011. godine roditelji dece sa smetnjama u razvoju i invaliditetom, sa jednostavnom, ali snažnom misijom — da unaprede kvalitet života svoje dece i obezbede im sigurniju budućnost. Kroz različite aktivnosti, udruženje neguje društveni aktivizam, okuplja zajednicu i pruža konkretnu podršku porodicama kojima je ona najpotrebnija. Njihov fokus je na razvoju usluga socijalne zaštite, inkluzivne prakse i inovativnih rešenja koja deci sa smetnjama u razvoju i mladima sa intelektualnim teškoćama i invaliditetom pružaju šansu za dostojanstven i ispunjen život.	https://evoruka.org/o-nama/ evoruka5@gmail.com

Femplatz	Femplatz se zalaže za promociju i ostvarivanje prava žena i devojčica, zaštitu od diskriminacije i nasilja, ekonomsko osnaživanje i socijalnu inkluziju, sa posebnim fokusom na žene i devojčice koje se suočavaju sa višestrukom diskriminacijom.	https://www.femplatz.org/index.php
Grupa „Most”	Most je osnovan sa ciljem da razvije model za transformaciju sukoba i konstruktivno rešavanje sukoba, i da ga predstavi mladima, prosvetnim radnicima, sindikatima, političarima i široj javnosti, kao i da podrži njegovu primenu u ključnim sferama javnog života u Srbiji i zemljama bivše Jugoslavije.	http://most.org.rs/en_US/kontakt/o-mostu/ rgosovic@gmail.com grupa.most@gmail.com
Inicijativa za prava osoba sa mentalnim invaliditetom u Srbiji (MDRI-S)	MDRI-S je u potpunosti posvećena zaštiti i promociji ljudskih prava osoba sa intelektualnim i mentalnim teškoćama te ostvarenju njihove pune uključenosti i učešća u društvu, sa posebnom pažnjom posvećenoj deci i odraslim osobama koji se nalaze pod rizikom ili već borave u institucijama socijalne zaštite i psihijatrijskim bolnicama, s obzirom da oni čine najugroženiju i najmarginalizovaniju grupu.	https://www.mdri-s.org/ mdri.serbia@gmail.com
Nacionalna organizacija za retke bolesti Srbije — NORBS	NORBS je osnovana je 2010. godine kao savez udruženja koja se bave pitanjima osoba sa retkim bolestima. NORBS nije stručna, već dobrovoljna, humanitarna, nestranačka, nevladina i neprofitna organizacija koju vode osobe sa retkim bolestima i članovi njihovih porodica.	https://norbs.rs/ ivana.badnjarevic@norbs.rs

Nacionalna organizacija osoba sa invaliditetom — NOOIS	NOOIS je krovna organizacija 13 nacionalnih organizacija za osobe sa invaliditetom u Srbiji, koje predstavljaju više od pola miliona građana Srbije sa invaliditetom. Spisak organizacija članica sa kontakt informacijama: http://noois.rs/about-us	ivanka.j@mts.rs nacionalnaorg@mts.rs
Mreža organizacija za decu Srbije — MODS	MODS je mreža od preko 100 organizacija članica posvećenih zaštiti i promociji prava dece u Srbiji.	https://zadecu.org/en/mods/ s.stefanovic@zadecu.org
Iz kruga Beograd	Organizacija radi na promovisanju prava žena sa invaliditetom i suzbijanju diskriminacije sa kojom se suočavaju.	https://izkruga.org/ office@izkruga.org sos-telefon@izkruga.org
Asocijacija pedagoških asistenata Srbije		https://apas.org.rs/
Pedagoško društvo Srbije	Pedagoško društvo Srbije je dobrovoljna strukovna organizacija pedagoga i drugih koji stručno i naučno proučavaju vaspitanje i obrazovanje.	https://www.pedagog.rs/ drustvo@pedagog.rs
Udruženje roditelja „Ringeraja”		Udruženje roditelja Ringeraja — Ringeraja Leskovac | Leskovac | Facebook ringerajaorg@gmail.com

Društvo psihologa Srbije	Društvo psihologa Srbije ima za cilj da podstiče razvoj psihologije kroz stručne i istraživačke aktivnosti i da svojim članovima obezbedi naučne i stručne informacije relevantne za akademske aktivnosti, stručno usavršavanje, kao i za psihologe u praksi. Društvo takođe obaveštava svoje članove o savremenim stručnim metodama i naučnim inovacijama u različitim oblastima psihologije.	https://www.dps.org.rs/
Sportski savez osoba sa invaliditetom Beograda — SSOSIB	Organizacija sportskih programa osoba sa invaliditetom i UNICEF-ov partner u izradi modela inkluzivnih igrališta.	https://www.sosib.rs/ office@sosib.rs jelena.radivojevic@sosib.rs
Gradska organizacija gluvih Beograda — GOGB	Okuplja, zastupa i štiti prava i interese gluvih i nagluvih osoba koje žive u Beogradu. Organizacija ima Omladinski klub/sekciju i Klub koji održava kurseve i predavanja, ima video biblioteku i računarski centar i mesto je okupljanja i društvenog života članova GOGB.	https://gogb.org.rs/ gog.beograd@gmail.com

Prilog 4

Kontrolna lista za samoprocenu

Prilazi objektu

1. Pešački prilazi objektu su široki najmanje 90 cm za jednosmerno kretanje u prolazima na kraćim rastojanjima?
2. Pešački prilazi objektu su široki najmanje 180 cm (izuzetno 195 cm) za dvosmerno kretanje?
3. Trotoari i pešačke staze (na prilazu objektu) u prostoru su međusobno povezani (čine povezanu mrežu staza)?
4. Trotoari i pešačke staze (na prilazu objektu) su prilagođeni za orijentaciju?
5. Uzdužni nagib na trotoaru i/ili pešačkoj stazi (ukoliko postoji) nije veći od 5% (1:20), a izuzetno do 8,3% (1:12)?
6. Poprečni nagib uličnih trotoara i/ili prilaznih pešačkih staza upravno na pravac kretanja iznosi maksimalno 2%?
7. Prilazi objektu su uredno osvetljeni i označeni?
8. Klupe imaju sedišta na visini od 45 cm i rukohvate na visini od 70 cm iznad nivoa staze u 50% od ukupnog broja klupa?
9. Pored klupa je obezbeđen prostor površine 110x140 cm za smeštaj pomagala za kretanje?
10. Širina pešačkih staza iznosi minimalno 180 cm, a izuzetno 120 cm?
11. Širina prolaza između nepokretnih prepreka (ako one postoje) iznosi najmanje 90 cm?
12. Površina staze je čvrsta, ravna i otporna na klizanje?
13. Profili rešetki, poklopaca i šahtova na pešačkoj stazi su bezbedni za kretanje korisnika?
14. Kontrastom boja i materijala obezbeđena je uočljivost glavnih tokova i njihovih promena u pravcu?
15. Stubovi, reklamni panoi, table, znakovi ili druge prepreke su postavljeni van koridora osnovnih pešačkih kretanja?
16. Postojeće prepreke (ako postoje) su vidno obeležene i uočljive?

17. Delovi zgrada kao što su balkoni, erkeri (ispupčeni prozori), viseći reklamni panoi i sl., kao i donji delovi krošnji drveća koji se nalaze neposredno uz pešačke koridore, uzdignuti su najmanje 250 cm u odnosu na površinu po kojoj se pešak kreće?

Parking i parkirališta

1. Mesta za parkiranje vozila koja koriste osobe sa invaliditetom predviđena su u blizini ulaza u objekat?
2. Mesta za parkiranje vozila koja koriste osobe sa invaliditetom označena su znakom pristupačnosti?
3. Najmanja ukupna površina mesta za parkiranje vozila koja koriste osobe sa invaliditetom iznosi 370 cm x 480 cm?
4. Mesto za parkiranje za dva automobila koje se nalazi u nizu parkirališnih mesta upravno na trotoar veličine je 590 cm x 500 cm sa međuprostorom širine 150 cm?
5. Ukoliko parkiralište nije izvedeno u istom nivou sa obližnjom pešačkom stazom tada je izlaz sa parkirališta obezbeđen spuštenom pešačkom stazom, maksimalnog nagiba od 8,3% i minimalne širine najmanje 140 cm koliko iznosi slobodan prostor za manevrisanje?
6. Pristupačno parking mesto je projektovano u horizontalnom položaju bez uzdužnog nagiba?
7. Odlivni poprečni nagib parking mesta je maksimalno 2%?
8. Pristupačno parking mesto ima direktnu pešačku vezu između projektovanog slobodnog prostora za manevar i najbliže pešačke staze, bez izlaska na kolovoz, a u skladu sa preporukama datim za pešačke staze?
9. Zastor (površina) parking mesta odgovara zastoru za pešačke staze?
10. Obezbeđen je pristupačan pešački pristup automatima ili mestu za prodaju parking karata, a u skladu sa preporukama za šaltere i uređaje u objektima?
11. Za javne garaže, javna parkirališta, kao i parkirališta uz objekte za javno korišćenje i veće stambene zgrade, predviđeno je najmanje 5% mesta od ukupnog broja mesta za parkiranje, a najmanje jedno mesto za parkiranje osoba sa invaliditetom?

Ulazi u objekat

1. Ulaz u objekat je omogućen direktno sa javne pešačke površine?
2. Ulaz u objekat je omogućen uz pomoć elemenata pristupačnosti za savladavanje visinskih razlika (rampe, platforme ili lift)?

3. Ispred ulaznih vrata u objekat postoji ravan pešački plato dimenzija najmanje 150 cm x 150 cm?
4. Svetla širina ulaznih vrata je najmanje 90 cm do 210 cm?
5. Svetla širina ulaznih vrata kod javnih objekata je najmanje 183 cm?
6. Denivelacija na ulazu u objekat (ako postoji) je savladana pomoću ravnog podesta u nivou poda vetrobrana koji je dugačak najmanje 150 cm i rampe?
7. Podloga na ulazu u objekat je otporna na klizanje?
8. Otirači na ulazu u objekat su izvedeni od čvrstog materijala i postavljeni tako da je njihova površina u nivou poda?
9. Staklene pregrade na ulazu u objekat (ako postoje) su izvedene od nelomljivog stakla i obezbeđene su fizičkom zaprekom na visini od 90 cm od površine poda?
10. Staklene pregrade na ulazu u objekat (ako postoje) su označene na visini od 140 cm do 160 cm kontrastnom trakom ili nekom drugom vizuelno uočljivom oznakom?
11. Ulaz u zgradu je natkriven ili uvlačenjem u objekat ili pomoću nadstrešnice?
12. Ulaz u zgradu je vizuelno dovoljno uočljiv?
13. Ako zgrada ima više spoljnih ulaza, najmanje jedan ulaz ispunjava uslove od 1–12?
14. Ulaz u objekat, koji ispunjava uslove od 1–12, označen je znakom pristupačnosti na vidnom mestu?

Kretanje u objektu

1. Hodnici i prolazi u objektu su široki najmanje 90 cm za jednosmerno kretanje na kraćim rastojanjima?
2. Hodnici i prolazi u objektu su široki najmanje 180 cm (izuzetno 195 cm) za dvosmerno kretanje?
3. Ako objekat ima više hodnika ili prolaza do iste tačke, uslove 1–2 ispunjava najmanje jedan od njih?
4. Pristupačni hodnici i prolazi obeleženi su znakom pristupačnosti?
5. Etažne visinske razlike unutar objekta savladane su unutrašnjim stepenicama i stepeništima, rampama, platformama i/ili liftovima, a sve u skladu sa pratećim listama? (Kontrolna lista za pristupačnost 4A, 4B, 4C, 4D, 4E, 4F)
6. Unutrašnje stepenice i stepeništa ispunjavaju uslove iz liste 5? (Kontrolna lista za pristupačnost 5 — Stepenice i stepeništa)

7. Širina vrata za nesmetan prolaz svih potencijalnih korisnika je najmanje 80 cm?
8. Ako su u pitanju ulazna vrata na javnom objektu ili ako postoji veći protok ljudi, minimalna širina vrata je 90 cm?
9. Slobodna manevarska površina na prilazu vratima ima širinu od najmanje 150 cm, a u slučaju uskih prostora, predviđena su klizna vrata?
10. Kvaka i ključaonica na vratima su postavljene na visini od približno 80 cm od poda?
11. Ivica vrata na strani na kojoj se nalazi kvaka udaljena je najmanje 50 cm od ugla prostorije, odnosno od izbočine na zidu ili druge prepreke postavljene uspravno na ravan vrata?
12. Vrata su vizuelno lako uočljiva, izvedena i obeležena u skladu sa listom 5C? (Kontrolna lista za pristupačnost 5C, Vrata i prozori)
13. U slučaju postojanja fiksnih elemenata unutar objekta (nameštaja ili drugog inventara) obezbeđeni su koridori za nesmetano kretanje širine najmanje 90 cm?
14. Podovi u prostorijama su bez visinskih razlika ili drugih prepreka (pragova)?
15. Visinske razlike između prostorija (ako postoje) su do 2 cm i zaobljenih su ivica?

Stepenice i stepeništa

1. Najmanja širina stepenišnog kraka je 120 cm?
2. Širina gazišta nije manja od 33 cm?
3. Visina stepenika je do 15 cm?
4. Čela stepenika u odnosu na površinu gazišta su blago zakošena, bez izbočina i zatvorena?
5. Površina čela i rub stepenika su u kontrastu u odnosu na gazište stepenika?
6. Između odmorišta i stepenika na dnu i vrhu stepeništa postoji kontrast u bojama?
7. Pristup stepeništu i zaštitne ograde sa rukohvatima ispunjavaju uslove predviđene za ograde i rukohvate (Kontrolna lista za pristupačnost 4B — Ograde i rukohvati)?
8. Površinska obrada gazišta stepeništa je čvrsta i ravna?
9. Površinska obrada gazišta stepeništa je otporna na klizanje?

10. Površinska obrada gazišta stepeništa je u boji koja je u kontrastu sa ostalom podlogom?
11. Površina poda na udaljenosti od najmanje 50 cm od početka silaznog kraka stepeništa ima različitu taktilnu i vizuelnu obradu u odnosu na obradu podesta stepeništa?
12. Stepenik u dnu stepenišnog kraka je uvučen u odnosu na površinu kojom se kreću pešaci ispred spomenutog kraka?
13. Rukohvati na stepeništu su izvedeni u skladu sa uslovima predviđenim za rukohvate? (Kontrolna lista za pristupačnost 4B — Ograde i rukohvati)

Ograde i rukohvati

1. Rukohvati su izvedeni sa obe strane stepenica ili rampi?
2. Rukohvati na stepenicama ili rampama su neprekidni celom svojom dužinom?
3. Rukohvati su izvedeni najmanje 30 cm ispred početka i iza završetka stepeništa ili rampe?
4. Rukohvat je dobro pričvršćen za zid/nosač?
5. Završeci rukohvata su okrenuti prema zidu/nosaču?
6. Boja rukohvata je u kontrastu sa bojom pozadine?
7. Rukohvati su prečnika do 4 cm, oblikovani na način da se mogu obuhvatiti dlanom?
8. Rukohvat je u spoljnom prostoru izveden od materijala koji nije osetljiv na termičke promene?
9. Ograda sa ispunom od stakla je uočljivo obeležena?
10. Ograde na balkonima i terasama omogućavaju pogled u području 30 cm od poda pa naviše?
11. Ukoliko ograda nije transparentna, visina netransparentnog dela ograde nije veća od 90 cm visine?

Prostorije u objektu

1. Hodnici i druge prostorije su širine najmanje 150 cm i dužine 200 cm bez opreme?
2. Prolazi između prostorija su izvedeni bez pragova ili drugih visinskih razlika?
3. Prostor za rad je najmanje površine od 9 m^2?
4. Dužina kraće stranice prostorije je najmanje 240 cm?

5. Radni prostor podrazumeva slobodan prostor u prostoriji najmanje površine kruga prečnika od 150 cm?
6. Prostor za kretanje oko nameštaja je širine najmanje 120 cm?
7. Radni stolovi su konzolno izvedeni tako da je gornja ploča na visini od najmanje 85 cm i dubinom pristupa od najmanje 50 cm?
8. Ulazna vrata učionice ili radnog prostora su širine najmanje 80 cm?
9. Slobodan prostor u kuhinji i oko kuhinjske opreme, dozvoljava manevrisanje kolicima?
10. Slobodna radna ploča u kuhinji je dužine najmanje 90 cm?
11. Radna ploča, grejna ploča i sudoper su konzolno izvedeni, sa dubinom pristupa od najmanje 50 cm?
12. Gornja ploča je na visini od najmanje 85 cm?
13. Viseći elementi u kuhinji postavljeni su donjim rubom na visinu od 120 cm od površine poda?
14. Donji elementi se izvlače, a slobodni upotrebni prostor za korišćenje kuhinjskih elemenata i manevrisanje imaju površinu kruga prečnika od najmanje 150 cm?
15. Ulazna vrata u kuhinju su širine svetlog otvora od najmanje 80 cm?

Toaleti

1. Ulazna vrata u toalete su širine svetlog otvora najmanje 90 cm?
2. Ulazna vrata u toalete se otvaraju prema spolja?
3. Na ulaznim vratima u toalet postoji pristupačna kvaka koja zadovoljava uslove iz liste 5C? (Kontrolna lista za pristupačnost 5C)
4. Ugrađen je mehanizam za otvaranje vrata spolja u slučaju poziva u pomoć, odgovarajuće električne instalacije?
5. Slobodan prostor za manevrisanje u WC kabini je najmanje površine kruga prečnika od 150 cm?
6. Širina upotrebnog prostora ispred WC šolje je najmanje 90 cm?
7. WC šolja je konzolnog tipa i zajedno sa daskom za sedenje postavljena je na visini od 45 do 50 cm od površine poda?
8. Udaljenost prednje ivice WC šolje od zida je najmanje 65 cm?

9. Uz WC šolju predviđena su dva rukohvata dužine 90 cm, postavljena na zid u rasponu od 80 cm do 90 cm iznad površine poda?
10. Najmanje jedan rukohvat je preklopni (sa pristupačne strane WC šolje)?
11. Tipka za puštanje vode na vodokotliću WC šolje postavljena je na visini od maksimalno 70 cm iznad površine poda ili je izvedeno senzorsko ispuštanje vode u WC šolju?
12. U kabini postoji alarm sa prekidačem na pritisak ili vrpcom za povlačenje postavljen na visini od 60 cm od površine poda?
13. Umivaonik je konzolnog tipa, širine najmanje 50 cm i na visini od 80 cm, sa sifonom smeštenim u zidu ili uza zid?
14. Slavina na umivaoniku je jednoručna ili je ugrađeno senzorsko otvaranje i zatvaranje vode?
15. Širina upotrebnog prostora ispred umivaonika je najmanje 90 cm?
16. U toaletu postoji nagnuto (zaokretno) ogledalo postavljeno donjim rubom na visinu od minimalno 100 cm od površine poda?
17. U toaletu (kabini) postoji vešalica za odeću postavljena na visini od 120 cm?
18. Oprema u toaletu ne smeta kretanju, učvršćena je na zid i u kontrastu sa podom i zidovima?
19. Na ulaznim vratima pristupačne kabine je postavljen znak pristupačnosti na visini od 140 cm do 160 cm.

Informacije, komunikacije i sistemi orijentacije u objektu

1. Znakovi i table za obaveštavanje i natpisne ploče u objektu su jasno vidljivi, čitljivi i prepoznatljivi?
2. Znakovi su univerzalne forme za ceo objekat?
3. Znakovi su raspoređeni na takav način da zajedno služe orijentisanju korisnika i predstavljaju povezani lanac informacija?
4. Znakovi na zidovima su postavljeni na visini od 140 cm do 160 cm iznad nivoa poda?
5. Znakovi su dobro učvršćeni na zid?
6. Znakovi su pravilno postavljeni u odnosu na izvor svetlosti tako da sprečavaju refleksiju?
7. Važne javne informacije su istovremeno date na različite načine, to jest, vizuelno-zvučno-taktilno?

8. Visina slova na znakovima nije manja od 1,5 cm za unutrašnju upotrebu, odnosno 10 cm za spoljašnju upotrebu?
9. Prepoznavanje vrata, stepenica, rampi, liftova i prolaza, opreme za protivpožarnu zaštitu, opreme za spasavanje i puteva za evakuaciju izvedeno je upotrebom kontrastnih boja odgovarajućim osvetljenjem i obradom zidova i podova?
10. Radi poboljšanja prijema zvuka u javnim prostorijama postavljen je asistivni slušni sistem?
11. Taktilna polja bezbednosti su postavljena ispred svih opasnih zona (nailazak na stepenice, nailazak na opasne fiksne prepreke i slično)?
12. Taktilne oznake su u kontrastnoj boji u odnosu na boju ostatka staze?
13. Znakovi su izvedeni i na Brajevom pismu, koje je postavljeno ispod informacije koja ima istovetno značenje?

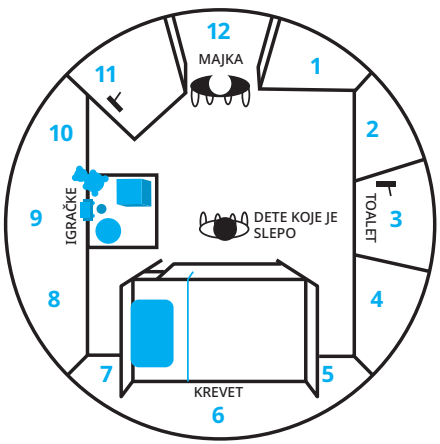
Oprema, uređaji i instalacije

1. Interfon omogućava i audio i video komunikaciju i postavljen je na visini od 90 cm do 120 cm od poda?
2. Objekat poseduje asistivni sistem za slušanje u vidu induktivne petlje?
3. Prekidač za svetlo i zvonce postavljeni su na visini od 90 cm od poda?
4. Utičnice za telefon i elektrouređaje postavljene su na visini od 40 cm od poda?
5. Utičnice u kuhinji iznad radne ploče postavljene su na visini od 100 cm od poda?
6. Potezni alarm i potezni prekidač postavljeni su tako da potezač doseže do visine od 60 cm do 70 cm od poda?
7. Svi uređaji u prostoriji postavljeni su na udaljenosti od 40 cm od uglova sobe?
8. Svi uređaji u prostoriji izvedeni su u kontrastnim bojama prema podlozi?
9. Kvake na vratima omogućavaju lak prihvat i okretanje (kako bi ih mogle koristiti i osobe sa ograničenom snagom u rukama i šakama)?

Prilog 5

Saveti za komunikaciju sa devojčicama, dečacima i mladima sa smetnjama u razvoju i invaliditetom

- Kada je to moguće, razgovarajte i prikupljate informacije direktno od deteta ili odrasle osobe sa invaliditetom, a ne samo od njihovih staratelja.
- Budite strpljivi. Nemojte donositi pretpostavke. Potvrdite da razumete ono što je dete izrazilo.
- Kada je to potrebno, identifikujte članove zajednice koji mogu olakšati komunikaciju sa devojčicama i dečacima sa smetnjama u razvoju i invaliditetom (kao što su tumači znakovnog jezika, organizacije osoba sa invaliditetom, nastavnici za inkluzivno obrazovanje ili defektolozi, drugi staratelji dece sa invaliditetom ili logopedi).
- Razmišljajte o cilju kada komunicirate sa decom sa smetnjama u razvoju i invaliditetom jer rodne uloge utiču na načine na koje komuniciramo.
- Deca i adolescenti sa oštećenjem sluha (gluvi ili nagluvi) često koriste znakovni jezik. Ako dete ili staratelj ne zna znakovni jezik, koristite jezik tela, vizuelna pomagala ili ključne reči i pričajte polako i razgovetno.
- Deci i adolescentima sa oštećenjem vida (slepi ili slabovidi) opišite okruženje i predstavite prisutne ljude. Pomoću „metode sata" pomozite starijoj deci i adolescentima da lociraju ljude i predmete (na primer, „toalet je na tri sata" ako je direktno sa njihove desne strane, ili „igračke su između 8 i 10 sati" ako su sa njihove leve strane).

- Zatražite dozvolu ako ponudite detetu da ga povedete ili dodirnete njega ili njegove asistivne uređaje, poput kolica za osobe sa invaliditetom ili belih štapova.
- Ako dete ili adolescent ima poteškoće u komunikaciji ili razumevanju poruka (npr. zbog intelektualnih teškoća), razmotrite sledeće:
  - Koristite jasnu verbalnu komunikaciju i jednostavan jezik uz izbegavanje teških izraza i finesa poput ironije i sarkazma.
  - Koristite predmete koji predstavljaju različite aktivnosti kako biste unapredili razumevanje deteta ili adolescenta i njihovu sposobnost da predvide šta sledi i pomogli u izgradnji rutine.
  - Zamolite decu da vam ponove uputstva koja ste im dali. Ponovite stvari koliko god puta je potrebno, na različite načine i proverite da li razumeju. Ostavite vreme za aktivnosti (čitanje, pisanje i govor).
- Pomozite deci i adolescentima da naprave knjigu, tablu ili kartice sa slikama ili crtežima koji se odnose na svakodnevne aktivnosti, osećanja i predmete (kao što su pribor za jelo, omiljene igre ili da li im je toplo ili hladno). Aplikacija Cboard (Cboard AAC | Početna stranica) sadrži piktograme/simbole koji pomažu u komunikaciji i može se instalirati na Android tablete i mobilne telefone i koristiti u uslovima bez povezanosti na internet.

Za detaljnije informacije o komunikaciji sa decom sa različitim smetnjama u razvoju i invaliditetom, videti stranice 33–38 UNICEF-ovih smernica za učešće dece sa invaliditetom i smetnjama u razvoju:

https://www.unicef.org/documents/take-us-seriously

Dodatni resursi:

https://www.unicef.org/disabilities/index_90418.html%22%20/t%20%22_blank